

**Bodil Ejrnæs,
Søren Holst og
Jesper Høgenhaven**

Noter til Bibelkundskab, Det Gamle Testamente

Københavns Universitet
2013

”Det Gamle Testamente”

Betegnelsen ”Det Gamle Testamente” forudsætter, at der også findes et ”Nyt Testamente”, og derfor giver betegnelsen egentlig kun mening i dén sammenhæng, hvor det anses for en selvfølge, at Det Gamle og Det Nye Testamente hører sammen, nemlig inden for kristendommen.

Imidlertid forholder det sig jo så pudsigt, at Det Gamle Testaments skrifter oprindeligt *ikke* er kristne skrifter: De er alle affattet i en jødisk (eller for nogles vedkommende måske ”israelitisk”) sammenhæng på et tidspunkt, hvor kristendommen ikke fandtes af den simple grund, at dens hovedperson ikke var født endnu – og så er skrifterne siden kommet til at udgøre en del af grundlaget for kristendommen, simpelthen fordi de første kristne *var* jøder og naturligvis blev ved med at være det, også da de blev tilhængere af den jødiske prædikant Jesus.

Betegnelserne ”Det Gamle” og ”Det Nye Testamente” giver umiddelbart det indtryk, at et ”testamente” er et skrift eller en skriftsamling. Det er imidlertid mere forkert, end det er rigtigt. Den oprindelige betydning af ordet ”testamente” i bibelsk sammenhæng er ”pagt” (eller ”overenskomst”, ”forbund” eller ”aftale”), og ”Det Gamle Testamente” er en forkortelse af den mere præcise titel ”Den gamle pagts bøger” eller ”Den gamle pagts kanoniske skrifter”. Ordet ”testamente” eller ”pagt” betegner altså slet ikke skrifterne selv, men deres vigtigste emne: Det Gamle Testamente er ”skrifterne om den gamle pagt”, nemlig den pagt som israelitterne indgik med guden Jahve ved Sinaj-bjerget; og Det Nye Testamente er ”skrifterne om den nye pagt”, nemlig den pagt som Gud indgik med hele menneskeheden, da han lod sin søn blive menneske i form af den omvandrende tømrersvend Jesus.

Forstået på den måde er der altså ikke nødvendigvis nogen nedvurdering indbygget i ordet ”gammel”, når der tales om Det Gamle Testamente: Det Gamle Testamente er gammelt, fordi det handler om den første pagt, ikke fordi det handler om noget, som nødvendigvis anses for forældet.

Men i nutiden er det af og til blevet opfattet som problematisk, at den kristne tradition så at sige ”stjæler” en anden religions helligskrifter ved at give dem et navn, som kun giver mening i kristen sammenhæng. Man har så forsøgt sig med at tale om fx ”Den hebraiske Bibel” eller ”Den jødiske Bibel”.

Igen af betegnelserne er helt vellykkede, selv om *The Hebrew Bible* efterhånden har slået an som standardudtryk i den politiske korrektheds hjemland, USA. For hvis navnet skal dække skrifterne som sådan og ikke blot en bestemt udgave af dem, skal man så kalde en dansk oversættelse for ”den danske hebraiske bibel”, og den vigtige græske oversættelse fra oldtiden, *Septuaginta*, for ”den græske hebraiske bibel”? Det er tæt på at være selvmodsigende, og i hvert fald lyder det fjollet.

”Den jødiske Bibel” virker mere oplagt, men betegnelsen giver et misvisende indtryk af, at ”en bibel” er én bestemt størrelse, som forskellige religioner blot har hver sin forskellige udgave af, men som de i øvrigt bruger til ca. samme formål og tillægger ca. samme status. Og det er overhovedet ikke tilfældet: I en kristen – og

særligt da en protestantisk – sammenhæng tages det næsten uden forbehold og undtagelser for givet, at grænsen mellem hellige, autoritative skrifter og menneskeværk går mellem Bibelen på den ene side og alt andet på den anden side: Man bør studere Augustins og Luthers skrifter med interesse, men de er *tolkninger* af evangeliet om Kristus og ikke supplerende åbenbaringer. I jødedommen, sådan som den har set ud de sidste ca. 2000 år, er de traditionelle fortolkninger selv åbenbaringer: Ved en skelnen mellem ”hellige” og ”ikke-hellige” skrifter i jødisk sammenhæng vil hele den vældige rabbiniske litteratur, som omfatter *Mishna*, *Talmud*, *Tosefta*, *Midrash*-samlinger og aramaiske oversættelser af dele af Bibelen (såkaldte *targum*’er), høre hjemme på den ”hellige” side af skillelinjen – deres indhold er i princippet givet til Moses på toppen af Sinaj-bjerget sammen med De 10 Bud og resten af grundlaget for jødisk liv, uanset at de sidstnævnte tekstsamlinger først er nedskrevet i senantikken eller i den tidlige middelalder. Selve begrebet om hellige skrifter, og dermed også betydningen af ordet ”bibel” er altså forskellig.¹

Desuden skygger udtrykket ”Den jødiske Bibel” for det faktum, at ”jødedom” historisk set er flere ting, som er så indbyrdes forskellige, at det kan blive meningsløst at bruge ordet uden at præcisere, hvad man tænker på. Meget kort sagt bør man holde i hvert fald tre forskellige størrelser ude fra hinanden: 1) ”Israelitisk religion” begynder ifølge den bibelske fortælling med Abraham og strækker sig frem til babylonernes ødelæggelse af templet i Jerusalem i året 587 f.Kr. (ifølge den kritiske historieforskning skal man nok tage Abraham med et meget stort gran salt, men vi kan så i stedet sige, at israelitisk religion flourer fra et ukendt tidspunkt en gang i jernalderen og til 587 f.Kr.); det er denne periode og denne religion, som størstedelen af teksterne i Det Gamle Testamente (fra 1. Mosebog til 2. Kongebog samt mange af profetskrifterne m.m.) selv siger, at de handler om, og her er altså – som betegnelsen antyder – egentlig endnu ikke tale om jødedom, men om jødedommens forudsætninger. 2) ”Det Andet Tempels jødedom” eller ”den antikke jødedom” begynder da den persiske konge i 537 f.Kr. giver en gruppe mennesker af judæisk afstamning tilladelse (eller ordre) til at bosætte sig omkring Jerusalem og genoplive den tempelreligion, som de første dele af Det Gamle Testamente fortæller om, og genopbygge det jerusalemitiske tempel (disse begivenheder er især behandlet i Ezras og Nehemias’ Bog samt nogle få af profeterne). Denne religionsform ophørte med at eksistere, da den romerske hær brændte templet af ca. 600 år senere, i år 70 e.Kr. Men nogle af religionens medlemmer skabte til gengæld det tredje fænomen på listen: 3) ”Den rabbiniske jødedom”, som jødiske lærde etablerede i de første århundreder e.Kr., er lige som kristendom og islam en skriftreligion og ikke en tempelreligion. Alene af den grund kan det være stærkt misvisende at forestille sig, at

¹ Udtrykket bruges dog om en fremragende engelsk oversættelse fra det amerikanske *Jewish Publication Society*. På titelbladet hedder den blot *Tanakh: A New Translation of The Holy Scriptures According to the Traditional Hebrew Text*, men på omslaget står der desuden, som en slags forklarende varedeklaration, ”The Jewish Bible”.

når man læser i Det Gamle Testamente, får man at vide ”hvad jøder gør”. Den rabbiniske jødedom har naturligvis som alle kulturelle fænomener forandret sig i tidens løb, men den har ikke oplevet nogen radikale brud, der kan sammenlignes med templets ødelæggelse, og derfor giver det mening, at man taler om ”jødedommen” fra 70 e.Kr. til i dag som én religion, mens man ser den som forskellig fra det, som en dansk lærebog af Hans Jørgen Lundager Jensen meget præcist kalder ”Gammeltestamentlig religion”.

Som med alle videnskabelige præciseringer af sprogbrug og begreber gælder det imidlertid også her, at det kan være fornøjeligt at kævles om den bedste eller rigtigste betegnelse for Det Gamle Testamente og at finde fejl ved andres foretrukne terminologi, men at det vigtigste er at vide (og præcist forklare) hvad man mener.

I den teologiske videnskabs sammenhæng vil vi med ”Det Gamle Testamente” som regel først og fremmest mene de skrifter, som er de 39 første i en almindelig dansk Bibel, og som også udgør den jødiske eller hebraiske bibel, selv om indholdsfortegnelsen i den hebraiske udgave godt kan bestå af væsentligt færre titler (typisk 24), fordi flere skrifter tælles som én bog. Imidlertid kan der også findes ”gamle testamenter”, som rummer flere skrifter end disse. Hermed er vi på vej over i en beskrivelse af indholdet i skriftsamlingen:

De forskellige Gamle Testamenter: Skrifternes rækkefølge

Den første hoveddel af en almindelig dansk Bibel vil som sagt rumme de samme skrifter som en jødisk udgave (og de samme som den videnskabelige tekstudgave, *Biblia Hebraica*, udgivet af det tyske bibelselskab i Stuttgart, som danner grundlag for teologisk arbejde med teksten i hovedparten af verden). Men interessant nok *ikke* i samme rækkefølge.

Her kan der være grund til at nævne endnu et muligt navn for Det Gamle Testamente, en af de traditionelle jødiske betegnelser, ”Tanák”, egentlig er dette ord nemlig blot en ultrakort indholdsfortegnelse: Bogstaverne T, N og K står for skriftsamlingens tre hoveddele, *Tora* (Mosebøgerne), *Nevi'im* (profeterne) og *Ketuvim* (”skrifterne”), og de to ”a”-vokaler er blot puttet ind for at gøre ordet muligt at udtale.

Mosebøgerne kommer først, ganske som i den danske oversættelse. Men den næste hovedgruppe, ”profeterne”, består ikke kun af de skrifter, som en dansk bibellæser især forbinder med profeter, nemlig Esajas, Jeremias, Ezekiel m.fl., som ifølge deres egen indledning indeholder det, som en profet har sagt. Disse skrifter kaldes i den jødiske kanon for ”de senere profeter” (*ikke* fordi de er skrevet senere, men fordi de står senere i bogen), og forud for dem kommer ”de tidlige profeter”, som er Josvas Bog, Dommerbogen, Samuelsbøgerne og Kongebøgerne. Her følges den hebraiske og den danske version af Det Gamle Testamente altså *igen* ad, hvad indholdet angår, men *kalder* ikke tingene det samme; uden for en jødisk sammenhæng vil man typisk omtale Josva- og Dommerbogen etc. som ”historiske” (eller ”historiefortællende”)

skrifter på linje med Mosebøgerne, som jo også indeholder historiefortælling, blandet op med lovstof.

Efter Kongebøgerne skilles vejene imidlertid: Den jødiske kanon fortsætter som sagt med Esajas og resten af ”de senere profeter”, og slutter derefter af med den tredje hovedgruppe ”Skrifterne”, som udgør en slags rodekasse, der dels består af poetiske skrifter som salmer, ordsprog og andre digterværker, dels af en række historiefortællende skrifter, som ikke er kommet med blandt ”de tidlige profeter”, og desuden Daniels Bog.

Den danske oversættelse (og langt hovedparten af alle bibeloversættelser i den kristne tradition) går, lidt forsimplet sagt, lige omvendt til værks med stoffet efter Kongebøgerne: Den anbringer ”de senere profeter” til sidst, og har forud for dem et midterafsnit med den poetiske litteratur, mens de øvrige historiefortællende værker er proppet ind, hvor de efter deres indhold passer til det fortællende forløb, som ”de tidlige profeter” udgør. Det lyder mere indviklet, end det er. Hvis man stiller det skematisk op, blive det klarere:

Den jødiske kanon:				
Tora'en	Profeterne		”Skrifterne”	
De fem Mosebøger	”tidlige” profeter:	”senere” profeter:	poetiske skrifter:	<u>Historiske og fortællende skrifter:</u>
	Josvas Bog	Esajas	Salmernes Bog	<u>fortællende skrifter:</u>
	Dommerbogen	Jeremias	Ordspr. Bog	Ruts Bog
	Samuelsbøgerne	Ezekiel	Jobs Bog	Esters Bog
	Kongebøgerne	”Tolvprofet-bogen” (dvs. fra Hoseas til Malakias)	Højsangen	Ezras Bog
			Klagesangene	Nehemias’ Bog
			Prædikerens Bog	Kronikebøgerne
			<u>Apokalypse:</u>	
			Daniels Bog	

DO 1992 (og protestantiske bibeloversættelser generelt)		
Historiske bøger	Poetiske bøger	Profetiske bøger
Mosebøgerne De ”tidlige profeter” i den jødiske kanon De historiefortællende dele af ”Skrifterne” i den jødiske kanon. Rækkefølgen er styret af indholdet og ikke af, hvorhenne i den jødiske kanon, skrifterne står.	Den poetiske del af ”Skrifterne” i den jødiske kanon (undtaget Klagesangene).	De ”senere” profeter. Desuden Klagesangene, der forbindes med Jeremias, og Daniels Bog (anbragt efter Ezekiel, fordi bøgerne løseligt er ordnet efter omfang med de længste først).

Skrifternes forskellige rækkefølge spiller ikke kun en rolle, når man skal slå noget op; den er også udtryk for en tolkning, for den medvirker til, at især Mosebøgerne og profetskrifterne læses i vidt forskelligt lys. Med et par lidt forsimplende metaforer kan man sige, at den kristne kanon er en historiebog, mens den jødiske er en instruktionsbog:

Når den kristne tradition ikke skelner kategorialt mellem Mosebøgerne på den ene side og de efterfølgende historiefortællende skrifter på den anden, læser man dermed Mosebøgerne på en måde, der sætter fokus på deres karakter af historiefortælling: Fra verdens og menneskenes tilblivelse og Israels oprindelse i Mosebøgerne fortsætter vi uden forskel over i de efterfølgende skrifers fortælling om Israels historie. I midten af kanon har vi derefter de poetiske skrifter, der kan betragtes som en slags fodnoter til Israels historie (fordi mange af dem forbindes med Israels konger David og Salomo), men også som udtryk for en alment menneskelig nutid. Når profeterne dernæst anbringes sidst, læses de i det lys, som kristendommen oftest har læst dem i: Som forudsigelser, eller så at sige ”historieskrivning om fremtiden”. De bliver dermed først og fremmest til en samling løfter, der venter på at blive opfyldt, og den kristne gammeltestamentlige kanon lægger derfor næsten med nødvendighed op til en *sequel*, nemlig Det Nye Testamente.

Den jødiske kanon, på den anden side, gør Mosebøgerne til en kategori for sig og kalder dem for ”Tora”, som betyder ”belæring”. Dermed fremhæves den store del af deres indhold, som er lovstof og religiøse leveregler snarere end fortælling. Og når de historiefortællende skrifter fra Josva til Kongebøgerne får overskriften ”profeter” og dermed ses under ét sammen med profeter som Esajas etc., så nedtones profeternes rolle som spåmænd med blikket rettet mod fremtiden, og deres funktion som Guds talerør i deres egen *samtid* fremhæves. Igen er fokus altså ikke på et historisk forløb, men på guddommelig vejledning i, hvordan det israelitiske folk og den enkelte fromme israelit skal leve. Og i mange af ”Skrifterne” udvides perspektivet til at gælde almen religiøs belæring om liv, død og menneskeligt ansvar uden direkte tilknytning til det særligt israelitiske og i hvert fald helt uden tilknytning til historie; (dog er ”Skrifterne” også simpelthen en rodekasse med alt, hvad der til sidst skulle med i kanon, men ikke hørte til de to første grupper).

Historisk set kan der ikke være tvivl om, at det, som her i en ekstremt forsimplet udgave er beskrevet som den ”jødiske” opfattelse af profetskrifternes indhold, er rigtigt, og den traditionelt ”kristne” opfattelse er forkert: Profeterne talte til deres samtid og deres anliggende var at råbe dén op og får den til at ændre adfærd. I det omfang, fremtiden spillede nogen rolle, var det den nære fremtid, der lå profeterne på sinde: Den umiddelbare fremtid, som ville være den direkte konsekvens af, om folket rettede sig efter profetens ord og ændrede adfærd eller ej. Når dét er sagt, må det på den anden side også fastholdes, at enhver tolkning – også dén, der blot opstår ved at vælge, i hvilken rækkefølge tingene læses – er en tolkning blandt flere mulige. Og hverken den jødiske eller den kristne kanon kan gøre krav på at repræsentere den

mest ”oprindelige” læsemåde, for selve det at fikse skrifterne i en bestemt rækkefølge blev først relevant, da kodeksen (dvs. bogen, som vi kender den med sider og ryg) blev almindelig efter vores tidsregnings begyndelse. Ind til da optrådte skrifterne som enkelte ruller, og deres rækkefølge på hylden har kunnet skifte fra time til time. En diskussion af et skrifts ”oprindelige” betydning vil derfor hovedsageligt tage udgangspunkt i skriftet som selvberørende størrelse uden i første række at skele til den kanoniske rækkefølge, skriftet indgår i.

”Ekstra” bibelske skrifter

Bortset fra en enkelt særlig gruppering, samaritanerne, som kun anvender de fem Mosebøger, er indholdet af den jødiske kanon, som vi her har gennemgået, en nogenlunde éntydig størrelse. Med kristne udgaver af Bibelen ser det helt anderledes ud. Deres opbygning er stort set alle vegne den samme (historiske, poetiske og profetiske skrifter som beskrevet ovenfor), men antallet af skrifter varierer betydeligt.

Langt den vigtigste skelnen drejer sig om det, der i protestantisk sammenhæng (og ofte i akademisk sprogbrug i det hele taget) kaldes for ”De gammeltestamentlige apokryfer”. Det er jødiske skrifter, som i hvert fald i nogle kredse havde fået status som hellige i den periode forud for vores tidsregnings begyndelse, hvor jødedommen havde udviklet et begreb om en samling af særlige autoritative skrifter, men endnu ikke havde lagt sig fast på, præcis *hvilke* skrifter denne samling omfattede. Da den rabbiniske jødedom nogen tid efter templets fald i 1. århundrede e.Kr. fik behov for at træffe en endegyldig afgørelse om, nøjagtigt hvilke skrifter, der var hellige, blev de skrifter, vi kalder for ”apokryfer” ikke godkendt, og det er derfor, de ikke forekommer i den hebraiske Bibel. Vi kender ikke fuldt ud kriterierne for udvælgelsen, men det har bl.a. været foreslået, at kun skrifter, der skildrede tiden til og med Ezra, kunne accepteres, og at kun skrifter på hebraisk (eller til nød på det beslægtede sprog aramaisk, som bruges i en halv snes kapitler af Daniels og Ezras Bog) blev godtaget. Nogle af apokryferne er faktisk i nutiden blevet fundet i hebraisk eller aramaisk originaludgave blandt Dødehavsrullerne, men meget tyder på, at denne litteratur inden for oldtidens jødedom var mere populær blandt græsktalende jøder, fx i det omfattende jødiske samfund i Alexandria i Egypten, som ifølge traditionen er stedet, hvor verdens ældste og uden sammenligning vigtigste bibeloversættelse blev til, den græske version af Det Gamle Testamente, som kaldes *Septuaginta*, som foruden oversættelser af samtlige skrifter fra den hebraiske Bibel også rummer de gammeltestamentlige apokryfer. Og den helligskriftstatus, som apokryferne havde fået i den antikke græsktalende jødedom, fulgte med over i den tidlige kristendom, uden at man lod sig anfægte af – eller overhovedet bemærkede – at den rabbiniske jødedom samtidig forkastede skrifterne. Skønt skrifterne alle er rent jødiske (og fra før-kristen tid) og betegnelsen ”gammeltestamentlige” apokryfer derfor er helt

dækkende, er de – ud over de få århundreder i oldtiden, hvor de blev til – altså næsten udelukkende blevet brugt i kristent regi.

Da Septuaginta er den græsk-ortodokse kirkes Gamle Testamente, er de ”ekstra” skrifter i Septuaginta alle automatisk blevet fuldgældigt bibelske dér. Med få undtagelser er de også medtaget i den latinske bibeloversættelse Vulgata, som har været definerende for, hvilke skrifter der er med i katolske bibeludgaver. De katolske tradition markerer dog en slags forsigtigt forbehold over for de skrifter, som ikke har et forlæg i den hebraiske bibel, ved at kalde dem ”deuterokanoniske”, dvs. ”kanoniske af anden grad”, men markerer lige som den ortodokse kirke alligevel skrifternes fulde integration i kanon ved at anbringe dem mellem de øvrige skrifter, hvor de tematisk passer ind (dog står et par sene historiske skrifter, 1 og 2 Makkabæerbog, sidst som en slags appendiks).

De selvstændige kirkesamfund, som etablerede sig ved reformationen, tog forskellig stilling til apokryferne: Nogle endte med afviste dem helt og holdt sig til den hebraiske kanon, mens Luther betegnede dem som ”gode og nyttige at læse”, selv om han mente, at de ”ikke kan regnes for ligestillede med den hellige skrifts kanoniske bøger”, og han anbragte dem derfor i et afsnit for sig selv. Det har fået den sjove virkning, at mange protestantiske bibeludgaver (som fx den danske fra 1998, hvor den autoriserede oversættelse af ”selve” Bibelen fra 1992 er suppleret med en ny oversættelse af apokryferne) ikke består af to, men af tre hoveddele: Det Gamle Testamente, De gammeltestamentlige apokryfer, og Det Nye Testamente.

Man skal for en god ordens skyld bemærke, at der er beskedne forskelle på, hvilke ”ekstra” skrifter, der medtages i Septuaginta, Vulgata og i en dansk oversættelse af apokryferne. I det følgende gennemgås et repræsentativt udvalg af skifterne i den jødiske kanon, dvs. de gammeltestamentlige skrifter, som uden undtagelse er medtaget i alle kristne bibeludgaver. Vi gennemgår dem her i en rækkefølge, som udgør en slags pædagogisk betinget kompromis mellem den jødiske og den kristne tradition: Først de historiske skrifter, inkl. de, som i den jødiske kanon regnes til ”Skrifterne”, dernæst Profeterne (især repræsenteret ved Esajas), og til sidst poetiske skifter som Ordsprogene og Job samt Daniels Bog.

Mosebøgerne

De fem Mosebøger udgør første del af Bibelen. Navnet *Mosebøger* skyldes en gammel jødisk-kristen tradition, ifølge hvilken Moses, der er hovedperson i 2-5 Mos., betragtes som forfatter til værket. En anden betegnelse er *Tora*, der er det hebraiske ord for ”lov” eller ”belæring”, og som skyldes, at store dele af 2-5 Mos. indeholder lovstof. I den videnskabelige litteratur benævnes Mosebøgerne ofte *Pentateuken* (af græsk: *pente teukhos* ”fembogen”), ligesom de enkelte bøger betegnes med særlige græsk/latinske navne, der karakteriserer deres indhold:

- 1 Mosebog: Genesis (tilblivelse, oprindelse)
 - 2 Mosebog: Exodus (udgang)
 - 3 Mosebog: Leviticus (levitisk (lov))
 - 4 Mosebog: Numeri (tallene)
 - 5 Mosebog: Deuteronomium (den anden lov, gentagelse af loven)
- (disse betegnelser vil blive anvendt i det følgende)

Mosebøgerne indeholder forskellige litterære genrer: Selve rammen er et *fortælleforløb*, der strækker sig fra verdens skabelse til umiddelbart før Israels bosættelse i landet. Hovedaktørerne er Jahve og Israel. Dette fortælleforløb har sin fortsættelse i de bøger, der følger efter Mosebøgerne (Jos.-2 Kong.), og tilsammen udgør de én lang fortælling om Israel fra dets oprindelse til dets undergang; i den videnskabelige terminologi anvendes af og til betegnelsen *det nationale epos* om denne lange fortælling.

I dette forløb er indlejret andre litterære former: I Exodus 19, der beretter om, at israelitterne slår lejr ved Sinajs bjerg, afbrydes fortælleforløbet for at give plads for samlinger af love, der strækker sig helt frem til Numeri 10,10. Herefter genoptages handlingen med beretningen om israelitternes opbrud fra Sinaj, vandringer frem mod det forjættede land og nogle af stammernes bosættelse i Østjordanlandet. Igen ”stopper” handlingen, idet hovedparten af Deuteronomium former sig som en lang tale, som Moses holder for Israel i ørkenen øst for Jordanfloden. Først i kap. 31 genoptages fortællingen, og i de sidste kapitler af Deuteronomium berettes der om Moses’ sidste tid og om hans død.

En del af det stof, der indgår i Mosebøgerne, har karakter af *myter*. Det gælder først og fremmest urhistorien (se nedenfor). Kendetegnende for myter er, at handlingen udspiller sig i en fjern, imaginær fortid, den mytiske urtid, som udmærker sig ved, at alting er anderledes eller ligefrem omvendt af det, der gælder for den kendte, erfarede tilværelse, og myten vil forklare oprindelsen til menneskets basale livsvilkår: seksualitet, børnefødsler, død, arbejde, kulturelle fænomener osv. Et dramatisk handlingsforløb markerer overgangen fra den oprindelige tilstand til den tilværelse, som mennesket kender.

Se også *Gads Bibelleksikon*, ’Mosebøgerne’.

1 Mosebog (Genesis)

Bogens opbygning

Genesis 1-11 Urhistorien

1-2	Skabelse og paradys
3	Syndefald og uddrivelsen af Edens have
4	Kain og Abel
5	Adams slægt
6-9	Syndfloden
10	Folketavle
11,1-9	Babelstårnet
11,10-32	Sems slægt. Teras slægt

Genesis 12-36 Patriarkhistorien

12-25 Abraham

12,1-9	Udvandring til Kana'an
12,10-20	Ophold i Egypten
13	Abraham og Lot skilles
14	Sejren over de fire konger. Melkisedek
15	Pagt mellem Herren og Abraham
16	Hagar og Ismael
17	Omskærelsen
18,1-15	Abraham i Mamre. Forjættelsen om Isak
18,16-19,28	Sodoma og Gomorra
19,29-38	Lot og hans døtre
20	Abraham i Gerar
21,1-21	Isak og Ismael
21,22-34	Pagten mellem Abraham og Abimelek
22	Isaks ofring
23	Saras død og begravelse
24	Abrahams træl henter Rebekka til Isak
25,1-18	Abrahams andre børn. Abrahams død. Ismaels slægt

25-36 Jakob (og Esau)

25,19-34	Esau og Jakob
26	Isak og Rebekka i Gerar
27,1-45	Jakob bedrager Esau
27,46-28,9	Jakob sendes til Laban
28,10-22	Jakobs drøm i Betel

29-30	Jakob hos Laban. Ægteskab med Lea og Rakel og de 11 sønners fødsel
31,1-21	Jakobs flugt
31,22-54	Pagtslutningen mellem Jakob og Laban
32	Jakobs kamp
33	Jakob og Esau forsones
34	Sikem og Dina
35,1-15	Jakob i Betel
35,16-22	Benjamins fødsel og Rakels død
35,23-29	Jakobs sønner. Isaks død
36	Esaus slægt
<u>Genesis 37-50 Josefhistorien</u>	
37	Josefs drømme. Josef kommer til Egypten
38	Juda og Tamar
39-41	Josef og egypterne
42-45	Josef og brødrene
46-47	Familien kommer til Egypten
48-50	Jakobs sidste tid og død. Josefs død

Som prolog til denne fortælling om Israel står *urhistorien* (kap. 1-11), der beretter om verdens og menneskets skabelse, de menneskelige grundvilkårs oprindelse, kulturens oprindelse og folkeslagenes tilblivelse. Et gennemgående tema i urhistorien er menneskets tiltagende ondskab og forsøg på at overskride grænsen til det guddommelige.

Perspektivet i urhistorien er *universalistisk*: det er hele menneskeheden, der er i fokus. Men fra kap. 12, der indleder *patriarkhistorien* (kap.12-36), indsnævres er perspektivet, og der anlægges nu en *partikularistisk* synsvinkel, idet resten af Genesis beretter om en enkelt familie igennem nogle generationer med Israels stamfædre, Abraham, Isak og Jakob, som hovedpersoner. Gennemgående tema i disse fortællinger er forjættelsen om besiddelse af landet og om talrigt afkom – en forjættelse, hvis opfyldes til stadighed er truet.

Resten af Genesis udgøres af *Josefhistorien* (kap. 37-50), som danner bindeled mellem patriarkfortællingerne og Exodus, der markerer en ny fase: den ene familie er nu blevet til et helt folk, og skuepladsen er flyttet fra Kana'an til Egypten.

Både urhistorien og patriarkhistorien består af en række mindre, oprindeligt selvstændige fortællinger. Nogle af fortællinger findes i flere, ofte indbyrdes forskellige versioner (fx to skabelsesberetninger i kap. 1 og 2). Gennem en redaktionel bearbejdning er de enkelte fortællinger kædet sammen, bl.a. ved en række genealogier (slægtstavler) og i kraft af gennemgående temaer. Derved fremtræder de nu som et langt sammenhængende forløb.

2 Mosebog (Exodus)

Bogens opbygning

Exodus 1-15 Exodushistorien

1	Israelitternes trældom i Egypten
2	Moses' fødsel. Moses' flugt til Midjan
3,1-4,17	Herrens åbenbaring for Moses i den brændende tornebusk
4,18-31	Moses vender tilbage til Egypten
5,1-7,13	Faraos forhærdelse
7,14-10,29	De første 9 plager
11,1-13,22	Den 10. plage. Påsken og udfrielsen af Egypten
14,1-15,21	Underet ved Sivhavet

Exodus 16-18 Første fase af ørkenvandringen. På vej mod Sinai

15,22,-17,7	Underet med manna og vand i ørkenen.
17,8-16	Sejr over amalekitterne

Exodus 19-Numeri 10,10: opholdet ved Sinai

19-24	Åbenbaringen på Sinai
19	Gudsåbenbaringen
20,1-17	Dekalogen
20,18-26	Alterloven
21-23	Pagtsbogen
24	Selve pagtslutningen
25-31	Helligdommens indretning
32-34	Guldkalven og pagts fornyelse
35-40	Helligdommens indretning

Ligesom for Genesis' vedkommende er overskriften: skabelse og tilblivelse dækkende for indholdet i Exodus: det er beretningen om skabelsen af Israel som Jahves ejendomsfolk. Indholdsmæssigt kan Exodus inddeles i forskellige blokke: Først selve *exodushistorien* (kap. 1-15) om israelitternes ophold i Egypten og udfrielse herfra; i denne fortælling er påskeberetningen indlejret. Denne del af fortællingen rummer et af de centrale teologiske udsagn i Det Gamle Testamente: Jahve er en Gud, der redder; han griber ind i historien til frelse for sit folk.

Den næste blok, *ørkenvandringen* (kap. 16-18), beretter om israelitternes vandring på vej til Sinai. Fortællingen, der har sin fortsættelse i Numeri 10,11ff., er bygget op som en "rejseberetning" med opregning af en række stationer og ophold på vejen. Et gennemgående tema er her israelitternes ulydighed og oprør (mod Moses og mod

Jahve) samt konflikter med de fremmede folk, trods Jahves velgerninger i form af omsorg og beskyttelse.

Sinajperikopen, der strækker sig frem til Numeri 10,10, beretter om israeliternes ophold ved Sinaj. Helt centralt i denne perikope er Jahves teofani (tilsynekomst) på Sinajs bjerg og pagtslutning med israelitterne (kap. 19-24). Her finder mødet mellem Jahve og Israel sted med det formål, at Jahve kan fastsætte rammerne for det fremtidige forhold og meddele sin lov, der introduceres med de ti bud (se nedenfor).

En hovedaktør i Exodus (såvel som i resten af Mosebøgerne) er *Moses*. Således indledes Exodushistorien med at berette om hans fødsel, og det sidste kapitel i Deuteronomium fortæller om hans død. Det billede, der tegnes af Moses i Exodus-Deuteronomium, er ikke ganske entydigt, men han optræder i en række forskellige roller: som helten, der fører israelitterne ud af Egypten og leder dem på vandringen gennem ørkenen; som den, Gud indgår pagt med, og den, som får overdraget loven; som profet; som lærer og prædikant. Fællesnævneren for disse forskellige roller er ”mediator”: Moses optræder som mellemmand mellem Jahve og Israel.

De ti bud (dekalogen) forekommer i to versioner, Exodus 20,1-17 og Deuteronomium 5,6-21. Rækkefølgen af de enkelte bud er den samme, men i detaljerne er der mindre forskelle på de to versioner. I fortælleforløbet er de placeret som indledningen til hele lovgivningen. Fra de øvrige love adskiller de sig ved at være en henvendelse direkte fra Jahve til folket, som tiltales i 2. person ental (altså ikke med Moses som mellemmand).

Hvad både form og indhold angår, har de ti bud ikke noget ensartet præg. De enkelte bud varierer stærkt i omfang, nogle er formuleret som påbud (”Husk sabbatsdagen”; ”Ær din far og din mor”), andre som forbud (”Du må ikke ...”); nogle ledsages af en begrundelse. Indholdsmæssigt kan man skelne mellem religiøse bud og etiske/sociale bud. Strengt taget er de ikke formuleret som egentlige lovparagraffer; i modsætning til andre love i Mosebøgerne indeholder de ti bud nemlig ikke bestemmelser om straffen for overtrædelse. Derfor kan man snarere betragte dem som en række centrale leveregler for det religiøse og sociale liv.

De ti bud (dekalogen)

Exodus 20,1-17

Jeg er Herren din Gud, som førte dig ud af Egypten, af trællehuset.

1 Du må ikke have andre guder end mig.

2 Du må ikke lave dig noget gudebillede i form af noget som helst oppe i himlen eller nede på jorden

Deuteronomium 5,6-21

Jeg er Herren din Gud, som førte dig ud af Egypten, af trællehuset.

Du må ikke have andre guder end mig.

Du må ikke lave dig noget gudebillede i form af noget som helst oppe i himlen eller nede på jorden eller i

eller i vandet under jorden. Du må ikke tilbede dem og dyrke dem, for jeg, Herren din Gud, er en lidenskabelig Gud. Jeg straffer fædres skyld på børn, børnebørn og oldebørn af dem, der hader mig; men dem, der elsker mig og holder minde befalinger, vil jeg vise godhed i tusind slægtled.

3 Du må ikke bruge Herren din Guds navn til løgn, for Herren vil aldrig lade den ustraffet, der bruger hans navn til løgn.

4 Husk sabbatsdagen og hold den hellig. I seks dage må du arbejde og gøre alt, hvad du skal; men den syvende dag er sabbat for Herren din Gud. Da må du ikke gøre noget som helst arbejde, hverken du selv eller din søn eller datter, din træl eller trælkvinde eller dine husdyr, og heller ikke den fremmede i dine byer. For på seks dage skabte Herren himlen og jorden og havet med alt, hvad de rummer, men på den syvende dag hvilede han. Derfor har Herren velsignet sabbatsdagen og helliget den.

5 Ær din far og din mor, for at du må få et langt liv på den jord, Herren din Gud vil give dig.

6 Du må ikke begå drab.

7 Du må ikke bryde et ægteskab.

vandet under jorden. Du må ikke tilbede dem og dyrke dem, for jeg, Herren din Gud, er en lidenskabelig Gud. Jeg straffer fædres skyld på børn, børnebørn og oldebørn af dem, der hader mig; men dem, der elsker mig og holder mine befalinger, vil jeg vise godhed i tusind slægtled.

Du må ikke bruge Herren din Guds navn til løgn, for Herren vil aldrig lade den ustraffet, der bruger hans navn til løgn.

Giv agt på sabbatsdagen og hold den hellig, sådan som Herren din Gud har befalet dig. I seks dage må du arbejde og gøre alt, hvad du skal; men den syvende dag er sabbat for Herren din Gud. Da må du ikke gøre noget som helst arbejde, hverken du selv eller din søn eller datter, din træl eller trælkvinde, din okse, dit æsel eller et hvilket som helst af dine dyr, og heller ikke den fremmede i dine byer; din træl og din trælkvinde skal hvile ud ligesom du selv. Husk, at du selv var træl i Egypten, og at Herren din Gud førte dig ud derfra med stærk hånd og løftet arm. Derfor har Herren din Gud befalet dig at fejre sabbatsdagen.

Ær din far og din mor, sådan som Herren din Gud har befalet dig, for at du må få et langt liv, og det må gå dig godt på den jord, Herren din Gud vil give dig.

Du må ikke begå drab.

Du må ikke bryde et ægteskab.

8 Du må ikke stjæle.	Du må ikke stjæle.
9 Du må ikke vidne falsk mod din næste.	Du må ikke vidne falsk mod din næste.
10 Du må ikke begære din næstes hus. Du må ikke begære din næstes hustru, hans træl eller trælkvinde, hans okse eller æsel eller noget som helst af din næstes ejendom.	Du må ikke begære din næstes hustru. Du må ikke eftertrægte din næstes hus eller mark, hans træl eller trælkvinde, hans okse eller æsel eller noget som helst af din næstes ejendom.

3 Mosebog (Leviticus)

Bogens opbygning

1-7 Offerlove

1	Brændofferet
2	Afgrødeofferet
3	Måltidsofferet
4,1-5,13	Syndofferet
5,14-26	Skyldofferet
6-7	Lovene om brændofferet, afgrødeofferet, syndofferet, skyldofferet, måltidsofferet

8-10 Indsættelsen af Aron og Arons sønner som præster og offerkultens begyndelse

8	Aron og hans sønner indsættes
9	Arons første offer
10,1-5	Nadab og Abihu
10,6-20	Bestemmelser om præsteskabet

11-15 Love om rent og urent

11	Rene og urene dyr
12	Barselskvinders urenhed
13-14	Spedalskhed
15	Seksuel urenhed
16	Forsoningsdagen

17-26 Hellighedsloven

17	Det rette sted for ofre og forbud mod at spise blod
18	Seksuelle forbud

19-20	Religiøse og sociale bud og forbud
21-22	Bestemmelser om præster, helliggaver og offerdyr
23	Bestemmelser om sabbatten og valfartsfesterne
24,1-10	Bestemmelser om lysestagen og skuebrødene
24,11-23	Fortælling om dødsstraf til en mand for at forbande Gud
25	Bestemmelser om sabbatår og jubelår
26	Formaning til overholdelse af loven og advarsel mod overtrædelse af loven
27	Kultiske love

Moseloven

Moseloven (el. *Toraen*), der er (et af) navn(ene) på de fem Mosebøger, anvendes i snævrere forstand som betegnelse for den samling af love, der indgår i Exodus – Deuteronomium, og som efter den bibelske opfattelse er guddommelige befalinger, som er overdraget til Israel på Sinajs bjerg med Moses som mellemmand. I fortælleforløbet er de introduceret gennem beretningen om Jahves teofani og sammenkædet med pagtslutningen mellem Jahve og Israel og fremtræder således som en sammenfatning af Jahves vilje, som Israel er forpligtet på.

De enkelte love eller lovsamlinger, som indgår i dette kompleks, afspejler forskellige miljøer og måske også forskellige tider. Til sammen dækker lovene et bredt spektrum; de angår en række vidt forskellige områder: det der har med gudsdyrkelse at gøre (kult og ritualer), det der vedrører civile forhold (fx skadeserstatning), kriminelle forhold (fx tyveri, drab), moralske forhold (fx løgn), seksuelle forhold (fx incest). I kraft af lovstoffets indlejring i fortællerstoffet i Mosebøgerne, bliver den gammeltestamentlige lovgivning en del af fortællingen om Israels oprindelse – også i tematisk henseende: hvor temaet for Genesis 12 – Exodus 15 er tilblivelsen af Israel som folk, er det i lovstoffet i resten af Mosebøgerne *tilblivelsen af Israel som samfund* – med de love, regler, forordninger og institutioner, der hører et samfund til.

Leviticus (3 Mosebog)

Leviticus (dvs. den levitiske lov) har navn efter ”levitter”, der er betegnelse for en gruppe med tilknytning til kult og præsteskab, og navnet skyldes, at størstedelen af indholdet rummer love, der anses for at høre til de såkaldt ”præstelige” dele af Pentateuken, dvs. dele, som menes at have deres oprindelse i præstelige kredse, og som derfor er præget af en særlig præstelig teologi. I Leviticus indgår der love og lovsamlinger, der først og fremmest har med *kulten* (eller gudstjenesten) at gøre, dvs. med de religiøse handlinger, der udføres ved et helligsted. Hertil hører bestemmelser for indretningen af helligstedet og dets udstyr, for det personale, der er knyttet til det, samt for de ritualer, der udføres her.

Et vigtigt element i kulten er *offeret*. Forestillingen om offer, sådan som den afspejler sig i GT, synes at rumme forskellige aspekter: offeret er en gave fra

mennesket til Gud, der udspringer af taknemmelighed, offeret er forbundet med måltid, idet offermaterialet typisk er fødevarer, hvoraf dele tilberedes og fortæres af de ofrende, mens andre dele betragtes som Jahves andel, der brændes og stiger op som ”en liflig duft”, fx 3,16). Endelig skal nævnes det aspekt ved offeret, at det kan have en sonende funktion og være et middel til at genoprette et brudt forhold mellem menneskene og Jahve, som skyldes, at mennesket har begået overtrædelser. De første kapitler af Leviticus (kap. 1-7) rummer en systematisering af de forskellige ofre efter offertype og med angivelse af anledning, formål, materiale og ritual.

Vigtig i den præstelige teologi, som præger lovgivningen i Leviticus, er sondringen mellem rent og urent (og – forbundet hermed – mellem tilladte og forbudte dyr); det er tema i kap. 11-15, der dels beskæftiger sig med kilder til urenhed, dels med de foranstaltninger, der skal iværksættes for at personen, der har pådraget sig urenhed, kan blive renses.

Ligeledes spiller sondringen mellem helligt og profant en vigtig rolle i den præstelige teologi, og begrebet hellighed har en fremtrædende plads i sidste del af Leviticus, som forskningen har givet navnet ”hellighedsloven” (kap. 17-26), idet der gentagne gange henvises til Jahves og folkets hellighed (”I skal være hellige, for jeg, Herren jeres Gud, er hellig”, fx 19,2).

Til kulten hører også særlige fester, og i den gammeltestamentlige lovgivning nævnes tre valfartsfester; de er knyttet til årets gang, idet de alle tre falder på markante tidspunkter inden for en agerbrugskultur som den, der afspejler sig i GT: indledningen og afslutningen af kornhøsten og afslutningen af frugthøsten. I Leviticus findes lovene om disse fester i kap. 23 (med paralleller i Exodus og Deuteronomium). De tre fester er:

De usyrede brøds fest (indledt med påsken)

Ex 23,15; Lev 23,5-8; Num 28,16-25; Deut 16,1-8

Kornhøstfesten eller ugefesten

Ex 23,16; Lev 23,9-22; Num 28,26-31; Deut 16,9-12

Frugthøstfesten eller løvhyttefesten (indledt med forsoningsdagen)

Ex 23,16; Lev 23,23-44; Num 29,1-38; Deut 16,13-16 (forsoningsdagen Lev 16)

4 Mosebog (Numeri)

Bogens opbygning

1-3	Mønstringen af Israel
4,1-10,10	Forordninger om levitternes opgaver og om helligdommen
<u>10,11-36,13</u>	<u>Anden fase af ørkenvandringen. De 40 års ørkenvandring</u>
10,11-36	Opbrud fra Sinaj
11	Bespisningen med vagtler
12	Mirjam og Arons oprør mod Moses
13-14	De tolv spejdere
15	Forskellige bestemmelser
16-17	Oprør mod Moses og Aron
18-19	Regler om præster og levitter
20	Moses slår vand af klippen. Arons død
21	Sejre og erobringer
22-24	Spåmanden Bileam velsigner Israel
25	Frafaldet i Shittim
26	Mandtal
27-30	Bestemmelser og love
31	Sejr over midjanitterne
32	Bosættelse i Østjordanlandet
33-34	Tilbageblik på ørkenvandringen. Udblik til erobringen af Vestjordanlandet
35-36	Regler om levitbyer, tilflugtsbyer og arveret til jord

Bogen indledes med mønstringen af israelitterne, og de første kapitler består primært af lister, der indeholder en række talangivelser (heraf navnet Numeri = tallene). Derefter følger en række love og bestemmelser, der har med levitterne, helligdommen og dens udstyr at gøre. I 10,11 er vi tilbage i det egentlige fortælleforløb, som genoptages med beretningen om opbruddet fra Sinaj, og resten af bogen udgør 2. fase af israelitternes vandring mod Kana’ans land: som i 1 fase af ørkenvandringen markeres rejsen af en række stationer på vejen, hvor israelitterne gør midlertidigt ophold, bl.a. opholdet i Kadesh i Parans ørken ved Kana’ans sydgrænse, hvorfra tolv spejdere sendes ind i landet for at udspionere det. Deres beretning om landet skræmmer israelitterne, og de straffes med 40 års ørkenvandring. Efter erobringer i Østjordanlandet kan Israel endelig slå lejr på Moabs sletter ved Jordan over for Jeriko. Det her skitserede fortælleforløb, der af og til afbrydes af lister, lovstof og opsummeringer, har temaer fælles med 1. fase: israelitternes ulydighed og oprør (mod Moses og mod Jahve) og konflikter med de fremmede folk samt Jahves omsorg og beskyttelse.

5 Mosebog (Deuteronomium)

Bogens opbygning

1-30 Moses' tale øst for Jordan

1-3	Tilbageblik: vandringen fra Horeb til Østjordanlandet
4,1-43	Formaningstale
4,44-5,33	Tilbageblik: pagtslutningen ved Horeb og de ti bud
6-8	Formaningstale
9,1-10,11	Tilbageblik: folkets genstridighed i ørkenen
10,12-11,32	Formaningstale
12-25	Det centrale lovkompleks
26-30	Velsignelser og forbandelser

31-34 Moses' sidste tid og død

31	Indsættelsen af Josva
32	Moses' sang
33	Moses' velsignelse
34	Moses' død

Hovedparten af Deuteronomium er udformet som Moses' afskedstale, som han holder i ørkenen øst for Jordan. Første del (kap. 1-11) af denne tale er domineret af to temaer. Det ene er *formaning* til lovoverholdelse og lydighed mod pagten, som Gud har indgået med Israel på Horebs bjerg (Deuteronomiums betegnelse for Sinaj). Moses indskærper i denne del ikke primært, *hvad* der skal holdes (dvs. de enkelte "lovparagraffer"), men *at* loven skal overholdes i det land, som israelitterne skal ind og tage i besiddelse.

Formaningen er afbrudt af en række *tilbageblik på fortiden*: vandringen i ørkenen og pagtslutningen ved Horeb. Der er således en stadig vekselvirkning mellem nutid, fortid og fremtid: i fortællingens nutid (jf. det gentagne "i dag") formaner Moses israelitterne til lydighed mod Jahve, idet han erindrer dem om Jahves velgerninger i fortiden: udvælgelse af Israel som Jahves ejendomsfolk og *pagten* mellem Jahve og Israel, der blev indgået på Horebs bjerg, hvor loven blev givet til Israel; men Moses foretager også et udblik til fremtiden, og han beskriver livet i *landet*, som Jahve skænker folket som en gave. To muligheder stilles israelitterne over for, når de kommer ind i landet: lydighed mod Jahve eller ulydighed i form af frafald og dyrkelse af afguderne. Moses indskærper israelitterne, at hvis de er lydige og overholder loven, vil de belønnes og opleve velsignelse, trivsel og frugtbarhed i

landet; men hvis de er ulydige, glemmer Jahve og henfalder til afgudsdyrkelse, vil de blive straffet med forbandelser og tab af landet.

Formaningen i kap. 1-11 efterfølges et *lovkompleks* (kap. 12-25), der indledes med befalingen om, at Jahve kun må dyrkes på ét sted, og som dels gentager love, der indgår i Exodus' og Leviticus' lovsamlinger, dels føjer nyt lovstof til. Talen afsluttes med, at Moses opregner en række velsignelser som belønning for lydighed og forbandelser som straf for overtrædelse af pagten (kap. 26-30).

De sidste kapitler (kap. 31-34) beretter om *Moses' sidste tid*: Efter at have indsat sin efterfølger Josva, overdrager han loven til levitterne, fremsiger en sang, velsigner israelitterne, hvorefter han dør og bliver begravet i Moabs land.

De tidlige profeter:

Josvabogen, Dommerbogen, Samuelsbøgerne, Kongebøgerne

Josvabogens opbygning

1-12 Erobringen af landet

1	Josva som israeliternes hærfører
2	Spionerne i Jeriko og skøgen Rahab
3-5	Overgangen over Jordan ved Gilgal
6-8	Erobringen af Jeriko og Aj
9	Pagten med gibeonitterne
10-12	Erobringen af Kana'an

13-24 Fordelingen af landet

13	Rubens, Gads og Manasses områder
14-17	Judas, Efraims og Manasses områder
18-19	De øvrige stammers områder tildelt ved lodkastningen i Shilo
20-21	Tilflugtsbyerne og levitbyerne
22	Alteret ved Jordan
23	Josvas afskedstale i Shilo
24	Pagtslutningen i Sikem

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Josva', 'Indvandring', 'Josvabogen'.

Dommerbogens opbygning

1,1-3,6 Erobringen af landet

1,1-2,5	Erobringen af landet. Områder, der ikke blev erobret
2,6-3,6	Israels frafald i dommertiden

3,7-12,15 Dommerne

3	Otniel, Ehud, Shamgar
4-5	Deboras og Barak
6-8	Gideon
9	Abimeleks kongedømme i Sikem
10	Tola, Jair
11,1-12,7	Jefta
12,8-15	Ibsan, Elon, Abdon

13-16 Samson

13	Samsons fødsel
14	Samsons ægteskab
15-16	Samson og filistrene. Samson og Dalila. Samsons død

17-21 Beretninger fra dengang Israel ikke havde nogen konge

17-18	Danitternes udvandring
19-21	Borgerkrigen i Israel

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Dommerbogen', 'Deboras sang', 'Gideon', 'Jefta' m.fl.

I den hebraiske bibel, der har tredelingen: Loven, Profeterne og Skrifterne, står Josvabogen som indledning til 2. del, Profeterne, som inddeles i *de tidlige profeter* (Josvabogen, Dommerbogen, Samuelsbøgerne og Kongebøgerne), og *de senere profeter* eller *skriftprofeterne* (Esajas, Jeremias, Ezekiel og 12-profetbogen). At Josvabogen, Dommerbogen, Samuelsbøgerne og Kongebøgerne regnes med til profetlitteraturen, skyldes dels, at der indgår fortællinger om profetskikkelser (fx Samuel, Natan, Elias og Elisa), dels, at de efter jødisk tradition menes at være forfattet af profetskikkelser (fx Samuel). Denne inddeling lægger således op til at se de tidlige profeter og de senere profeter som to sider af samme sag, idet de begge kan siges at kredse om temaet: Israels storhed og fald. I den græske bibel (Septuaginta) og den latinske bibel (Vulgata) med deres tredeling i historiske, poetiske og profetiske bøger er Josvabogen, Dommerbogen (tillige med Ruths Bog), Samuelsbøgerne og Kongebøgerne en del af de historiske skrifter og skal ses i forlængelse af fortællingen i Mosebøgerne om Israel før indvandringen og bosættelsen i Kana'ans land.

Inden for den gammeltestamentlige forskning tales der ofte om *det deuteronomistiske historieværk*, der regnes for ét sammenhængende værk med sin egen teologiske profil. Det omfatter Deuteronomium (5 Mos.), Josvabogen, Dommerbogen, Samuelsbøgerne og Kongebøgerne. Dette værk, der indledes med Moses' afskedstale, umiddelbart før israelitterne går over Jordan og ind i Kana'ans land, beretter om israelitternes historie i landet. Dette forløb falder i forskellige epoker: indvandring og bosættelse under Josvas ledelse (Jos. og Dom 1), dommertiden under ledelse af en række dommerskikkelser (Dom 2-21), kongedømmets indførelse og første tid under Samuel, Saul, David (1-2 Sam.-1 Kong 1-2), det forenede kongerige under Salomo (1 Kong 3-11), det delte riges historie indtil Israels undergang (1 Kong 12-2 Kong 17) og endelig Judas riges historie og Jerusalems fald (2 Kong 18-25). Det er ledernes og kongernes historie, der her fortælles – både indadtil og udadtil i forhold til de fremmede folkeslag: aramæerne, assyrerne og babylonerne.

Navnet *det deuteronomistiske historieværk* har værket efter Deuteronomium, der betragtes som en slags programskrift for værket; her præsenteres det, der er bestemmende for historiens gang, nemlig det alternativ, som Moses stiller israelitterne over for: valget mellem lydighed og ulydighed. Kravet om at dyrke Jahve alene, som Moses formulerer i sin tale, er afgørende for israelitternes skæbne i landet, ligesom et vigtigt programpunkt er kravet om, at Jerusalem skal være det eneste legitime kultsted (det såkaldte centralisationskrav). Når israelitterne synder, straffes de af Jahve med fremmedherredømme. Således forklares Israels fald og undergang som Jahves straf for folkets – og ikke mindst kongernes – ulydighed i form af frafald fra Jahve og dyrkelse af afguderne. Det deuteronomistiske historieværk fremstiller Israels historie som en tragedie.

Et gennemgående tema i Josvabogen og Dommerbogen er *krig*. Med Josva som krigshelt erobres Kana'ans land, og Dommerbogen er bygget op som en række *heltefortællinger* med de såkaldte "dommere" som hovedpersoner. De skildres som fortidens helte og som ledere af de israelitiske stammer i tiden før kongedømmets indførelse, der redder Israel fra fjendernes herredømme. Centralt i disse fortællinger er forestillingen om Jahve som den, der er bestemmende for krigens udfald. Når israelitterne overvinder deres fjender, er det Jahve, der giver dem sejr, og Jahve, der tilføjer fjenderne nederlag. Det er forestillingen om hellig krig og om Jahve som den guddommelige kriger, der her kommer til udtryk, og krig kan ligefrem have kultisk-rituel karakter: i flere af disse fortællinger om krig og erobring indgår *arken* som et vigtigt element; den føres med i krigen, og tanken synes at være den, at arken repræsenterer Jahves nærvær

Samuels- og Kongebøgernes opbygning

1 Sam 1-8 Samuel

1-3	Samuels fødsel og opvækst ved templet i Shilo
4-6	Arken og filistrene
7	Samuels sejr over filistrene
8	Israelitternes krav om en konge

1 Sam 9-15 Samuel og Saul

9-10	Saul salves til konge
11	Sejren over ammonitterne
12	Samuels afskedstale
13-14	Krig med filistrene
15	Bruddet mellem Samuel og Saul

1 Sam 16-31 Saul og David

16	David salves til konge
17	David og Goliath
18-26	Davids konflikt med Saul
27-31	David hos filistrene. Sauls død

2 Sam 1-7 David

1	Davids klage over Sauls og Jonatans død
2-6	David konge over Israel. Indtagelsen af Jerusalem. Arken til Jerusalem
7	Natanforfættelsen

2 Sam 8 - 1 Kong 2 Tronfølgehistorien

8-10	Davids sejre
11-12	David og Batseba
13	Amnon og Tamar
14-19	Opgøret mellem David og Absalom
20	Shebas oprør
21-24	Tillæg
1-2	Salomos vej til tronen. Davids død

1 Kong 3-11 Salomo

3-4	Salomo som konge. Salomos visdom
5-8	Tempel- og paladsbyggeri
9-11	Salomo som konge. Salomos rigdom. Hans afgudsdyrkelse

1 Kong 12 - 2 Kong 17 De to rigers historie og Israels undergang

12	Rigets deling
13-16	Israel og Juda
17-8	Elias og Elisa
9-17	Israel og Juda. Israels sidste tid og Israels undergang

2 Kong 18-25 Judas historie og Judas undergang

18-20	Hizkija. Sankeribs angreb på Jerusalem
21	Manasse. Amon
22,1-23,30	Josija
23,31-25,30	Judas sidste konger. Judas undergang

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Samuelsbøgerne', 'Kongebøgerne', 'David' m.fl.

Samuels- og Kongebøgerne beretter om perioden fra kongedømmets indførelse til Jerusalems fald, der markerer indledningen til det babylonske eksil. Forløbet af kongetiden er skildret som en tragedie, der begynder med storhedstiden under kong *David* og kong *Salomo*, men ender med kongedømmets fald. De centrale skikkelser i dette forløb er kongerne, der fremstilles som de ansvarlige for katastrofen; på grund af deres religiøse adfærd: afgudsdyrkelse og dyrkelse af Jahve på illegitime helligsteder, eksekverer Jahve sin straf, der udmønter sig i først Israels riges undergang med assyrernes erobring af Samaria (i 722) og siden i Judas riges undergang med babylonernes erobring af Jerusalem (i 587).

Fokus er således både på *kongedømmet* som institution og på de enkelte *konger* og deres adfærd. Det særegne er, at det syn på kongedømme og konger, der afspejles i disse bøger, er tvetydigt. Det gælder først og fremmest de tekster, der handler om indførelsen af kongedømmet, 1 Sam 8-12. På den ene side finder man et *negativt* syn: i 1 Sam 8 er det folket, der kræver en konge, et krav som profeten Samuel ser som udtryk for en forkastelse af Jahve som folkets konge, men som han dog bøjer sig for (jf. Samuels afskedstale, 1 Sam 12). Samme kritiske holdning kommer til udtryk i Kongebøgernes skildring af kongerne, hvis negative kultisk-religiøse adfærd fremhæves for manges vedkommende (dyrkelse af andre guder end Jahve og gudsdyrkelse på andre steder end templet i Jerusalem). De fleste af dem får derfor en negativ vurdering ("han gjorde, hvad der var ondt i Jahves øjne osv.", se fx 1 Kong 15,26) i de stereotype kommentarer, der afrunder omtalen af de enkelte konger. Selv David og Salomo, der markerer storhedstiden og for så vidt er fremstillet som idealkonger, er ikke ubetinget positivt skildret: Davids affære med Batseba (2 Sam 11) danner optakten til den række af ulykker og stridigheder, der rammer ham og hans familie. Og Salomo gør sig skyld i afgudsdyrkelse (1 Kong 11), hvilket ses som anledning til, at storriget falder fra hinanden.

På den anden side er et *positivt syn* på konger og kongedømme repræsenteret i teksterne; side om side med den kongekritiske tendens i det afsnit af 1 Samuelsbog, der har kongedømmets indførelse som sit tema (1 Sam 8-12), finder vi en helt modsat opfattelse, nemlig den, at kongen er udvalgt af Jahve og salvet af ham; kongen er Jahves ”messias”, dvs. Jahves salvede (1 Sam 9-10). I Davidsfortællingen er dette syn udfoldet. Jahve har personligt udvalgt David, og han har givet ham forjættelse om det davidiske dynastis evige beståen (2 Sam 7). Et sådant syn på kongedømmet er afspejlet i andre tekster i Det Gamle Testamente. Det er et tema i nogle af de gammeltestamentlige salmer, fx Sl 2, hvor kongen betegnes som Guds søn og som verdensherskeren, som alle jordens konger og fyrster må underkaste sig. Sådanne skildringer ligger inden for rammerne af en fælles nærorientalsk *kongeideologi*, som kan spores i tekster fra Israels nabolande. Denne ideologi kan antage forskellige former, men fælles er den opfattelse, at der består en særlig relation mellem kongen og guddommen: i én udformning betragtes kongen ligefrem som guddommen selv eller som guddommens søn; i en anden er det kongedømmet, der anses for guddommeligt; men i begge tilfælde er kongen guddommens repræsentant, der udøver det guddommelige herredømme.

Krønikebøgerne. Ezras Bog og Nehemias’ Bog. Esters Bog

Det ”kronistiske historieværk”s opbygning

1 Krøn 1-9 Slægtstavler fra Adam til Saul

1 Krøn 10 Saul

1 Krøn 11-29 Davids historie

11-14	David konge over Israel. Indtagelsen af Jerusalem.
15-16	Arken til Jerusalem
17	Natanforjættelsen
18-20	Davids sejre
21	Folketællingen
22,1-29,20	David og templet
29,21-30	Indsættelsen af Salomo. Davids død

2 Krøn 1-9 Salomos historie

1-2	Salomo som konge. Salomos visdom og rigdom
3,1-7,10	Tempel- og paladsbyggeri
7,11-9,31	Salomo som konge. Salomos rigdom

2 Krøn 10,1-36,21 Judas historie og Judas undergang

10,1-11,4	Rigets deling
11,5-16,14	Rehabeam. Abija. Asa
17-21	Joshafat
22-28	Akazja. Atalja. Joash. Amasja. Uzzija. Jotam. Akaz
29-32	Hizkija. Sankeribs angreb på Jerusalem
33	Manasse. Amon
34-35	Josija
36,1-21	Judas sidste konger. Judas undergang

2 Krøn 36,22-23 Perserkongen Kyros' forordning om templets genopførelse

Ezras Bog

Ezra 1-6 Hjemkomst fra eksilet. Templet bygges.

1	Den persiske konge beordrer templet genopført
2	Liste over de hjemvendte
3	Ofrene påbegyndes og der lægges grundsten til templet
4,1-6,15	Strid om tempelbyggeriet
6,16-22	Templet indvies

Ezra 7-10 Ezras nyordning i landet

7-8	Ezras mission
9	Hans reaktion på tilstandene i landet
10	Han opløser ægteskaber med ikke-israelitiske kvinder

Nehemias’ Bog

Nehemias 1-7 Bygning af Jerusalems bymur

1,1-2,10	Nehemias’ ønske om at rejse til Jerusalem
2,11-7,3	Han indsat for at få befæstet byen
7,4-72	Folketælling

Nehemias 8-10 Reform på grundlag af Tora’en

8,1-12	Ezra oplæser Tora’en
8,13-18	Løvhyttefest
9	Folket synger en salme om genoprettelse af gudsforholdet
10	Pagten bliver genoprettet

<u>Nehemias 11-13 Praktiske og religiøse forhold</u>	
11,1-12,26	Folketælling m.m.
12,27-47	Bymuren indvies
13	Ordning af byens religiøse forhold

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Krønikébøgerne', 'Ezras Bog', 'Nehemias, Nehemias' Bog', 'Ezra, Ezras Bog', 'Eksilet', m.fl.

I den autoriserede danske oversættelse, såvel som i Septuaginta, den græske oversættelse, og i Vulgata, den latinske, er *Krønikébøgerne* (fra græsk *kronos* = tidsforløb) placeret blandt de historiske bøger, mens de i den hebraiske bibel står i den tredje gruppe, Skrifterne (i Biblia Hebraica står de allersidst i denne gruppe). Krønikébøgerne fremstiller et historieførløb, der omfatter epoken fra Adam til det tidspunkt, da perserkongen Kyros giver jøderne tilladelse til at vende hjem fra eksilet i Babylon. De første ni kapitler består af slægtstavler, som dækker perioden fra Adam til Saul, og først fra 1 Krøn 10, der fortæller om Sauls død, er der tale om egentlige beretninger. Resten af 1 Krønikébog er viet Davids historie, mens 2 Krønikébog indeholder Salomos historie, rigets deling og Judas kongers historie frem til Jerusalems fald. Bogen ender med Kyros' forordning om jødernes hjemvendelse.

Ezras Bog og *Nehemias' Bog* er i alle bibeludgaver, såvel i den hebraiske som i Septuaginta, i Vulgata og i DO, placeret i tilknytning til Krønikébøgerne, enten før eller efter. Disse skrifter, der har navn efter deres hovedpersoner, hhv. skriveren og præsten Ezra og reformatoren Nehemias, beretter om forholdene i Jerusalem efter jødernes hjemvendelse fra det babylonske eksil. *Esters Bog*, der er en novelle om den jødiske kvinde Ester, som redder sit folk fra udryddelse i Perserriket, afslutter i den autoriserede danske oversættelse de historiske bøger, mens den i den hebraiske bibel er placeret i gruppen af festruller (Ruths Bog, Højsangen, Prædikerens Bog, Klagesangene og Esters Bog).

I den gammeltestamentlige forskning betegnes Krønikébøgerne samt Ezras og Nehemias' bøger ofte som *det kronistiske historieværk* ud fra den opfattelse, at disse bøger udgør et sammenhængende værk, der fremstiller historien fra Adam til jødernes hjemkomst efter eksilet. Værket dækker altså samme epoke som det nationale epos (Gen.-2 Kong.), fra verdens skabelse til Jerusalems undergang, men viderefører historieførløbet, idet Ezras og Nehemias' bøger behandler tiden efter hjemvendelsen fra det babylonske fangenskab med genopførelsen af templet og genopretning af samfundet. Det er dog ikke alle, der deler denne opfattelse af disse bøger som et sammenhængende historieværk.

Sammenligner man indholdet i Krønikébøgerne med indholdet i Samuels- og Kongebøgerne (jf. oversigterne), vil man konstatere, at lange passager stort set er enslydende, og inden for den gammeltestamentlige forskning er man af den

opfattelse, at Krønikébøgernes forfatter(e) bygger på Samuels- og Kongebøgerne. Men der er også markante forskelle; det gælder i det overordnede forløb tre punkter: For det første er det som nævnt først i 1 Krøn 10, at den egentlige historiefortælling sætter ind. Dette kapitel, der indeholder beretningen om Sauls nederlag og død, svarer til det sidste kapitel af 1 Samuelsbog. Der er med andre ord intet parallelstof til hovedparten af 1 Samuelsbog. For det andet koncentrerer Krønikébøgerne sig om Judas konger. Efter beretningen om rigets deling i 2 Krøn 10, der er parallel til 1 Kong 12, er det kun Juda riges (Sydrigets) historie, der fortælles, mens Israels (Nordrigets) kongers historie er udeladt. For det tredje føres beretningen i Krønikébøgerne lidt længere frem i tiden end i Kongebøgerne, idet Krønikébøgerne ender med Kyros' forordning om templets genopførelse (2 Krøn 36,22-23).

Også i detaljerne kan man iagttage en række forskelle mellem Krønikébøgerne og Samuels- og Kongebøgerne. Først og fremmest spores der en forherligelse af de to konger, David og Salomo i Krønikébøgerne; således undlader forfatteren/forfatterne til dette værk at omtale de begivenheder i Davidshistorien, der kaster en skygge over David: affæren med Batseba og stridighederne i Davids familie, ligesom Salomo kun er positivt skildret. Det skal desuden nævnes, at der i Krønikébøgerne er en interesse for den jerusalemitiske tempelkult. I den forbindelse spiller David en vigtig rolle, idet han i Krønikébøgerne – modsat Samuelsbøgerne – fremstår som grundlægger af tempelkulten i Jerusalem. Ganske vist er det – ligesom i Kongebøgerne – Salomo, der bygger templet, men David fremstilles som den, der i detaljer planlægger templet, ansætter personale og giver forordninger om tjenesten ved templet. At kulten spiller en vigtig rolle i Krønikébøgerne, kommer også til udtryk i den omstændighed, at de enkelte konger bedømmes efter deres forhold til kulten: Uzziya vurderes således negativt (2 Krøn 26, jf. 2 Kong 15,1-7), mens de konger, der renser kulten, fremhæves: det gælder ikke mindst Hizkija, der får en særdeles positiv bedømmelse (2 Krøn 29-32). Der kan desuden gives en del andre eksempler på særstof i Krønikébøgerne: detaljer om Uzziya (2 Krøn 26,6-20), om Akaz (2 Krøn 28,9-15) og om Manasse, om hvem det berettes, at han omvender sig (2 Krøn 33,12ff.).

Profetisme, profeter og profetlitteratur

Profetisme er et fænomen, der ikke kun findes i Det Gamle Testamente, men også forekommer i litteratur fra i Israels nabolande i oldtiden. Profeter fremstilles som personer, der modtager en guddommelig meddelelse, et *orakel*, og viderebringer det til en menneskelig modtager, enten en enkelt person (som oftest en magthaver) eller et kollektiv.

Ordet profet kommer af det græske *prophetes*, der betyder "en, der fremsiger". Det hyppigst anvendte hebraiske ord for profet er *nabi*, der (måske) har den dobbelte betydning af "en, der kalder/råber" og "en, der er kaldet". Både den græske og den hebraiske betegnelse tilkendegiver et vigtigt træk i opfattelsen af profeten og hans

virksomhed: på den ene side at profeten er kaldet af Gud, og på den anden side at han har et særligt budskab at bringe i en konkret situation til en konkret modtager. Det kommer bl.a. til orde i den såkaldte ”budbringerformel”, der ofte indleder de profetiske udsagn: ”Dette siger Jahve”. Profetens budskab er altså at opfatte som et budskab, han overbringer fra Jahve, ikke som hans eget; han er Jahves talerør og har sin autoritet fra Jahve, som har kaldet ham til denne opgave, og for at understrege denne autoritet rummer flere af profetskrifterne en beretning om profetens kaldelse (fx Es kap. 6).

Indholdet af den profetiske forkyndelse kan karakteriseres med begreberne ulykkesorakler, der rummer forudsigelse af *dom*, og lykkeorakler, der indvarsler *frelse*. Profeten forkynder på vegne af Jahve den forestående dom i form af ulykke eller katastrofe, som kan antage forskellige former: krig, fremmedherredømme, landflygtighed, fejlslagen høst, hungersnød m.m. Det er karakteristisk for domsforkyndelsen, at den er begrundet, nemlig i folkets eller magthavernes udydighed mod Jahve: til domsforkyndelsen hører derfor *anklagen*. Denne anklage eller kritik af de eksisterende forhold retter sig mod tre områder: det religiøs-kultiske (fx Es 1,10-17), det sociale (fx Es 1,21-23; Es 3,16-24) og det politisk-militære (fx Es 7,1-9; 8,6-8). Profeten anklager således sine samtidige for afgudsdyrkelse, for undertrykkelse og udbytning af de fattige, for et liv i luksus og frådseri, for et korrupt retsvæsen, for alliancer med stormagterne osv.; fordi folket og dets ledere har gjort sig skyldige i sådanne misforhold, vil Jahves straf ramme dem, og katastrofen vil indtræde. Men selv om ulykken i den profetiske forkyndelse fremtræder som uafvendelig, ses omvendelsen som en mulighed: hvis folket omvender sig, kan ulykken afværges. Derfor hører *formaning* også med til den profetiske forkyndelse. Modsat domsforkyndelsen udmaler lykkesoraklerne eller frelsesforkyndelsen en kommende lykketilstand, hvor krisen er overvundet, og en lys og lykkelig fremtid stilles i udsigt, hvor ordenen er genoprettet, og fred og velsignelse råder (Es 9; 11; 35) takket være en guddommelig beslutning om indgriben.

I den gammeltestamentlige skriftsamling indgår profeter og profetisme i to sammenhænge. For det første rummer den narrative litteratur, ikke mindst det deuteronomistiske historieværk, en række fortællinger om profetskikkelser: Samuel, Natan, Elias og Elisa. De er først og fremmest beskrevet gennem deres handlinger – de kan optræde som helbredere, udføre mirakler, fortage tegnhandlinger o.l., og i mindre grad er det deres forkyndelse, der fremhæves. For det andet er der den egentlige *profetlitteratur*, som omfatter de bøger, der ifølge de overskrifter, som bøgerne er forsynet med, rummer den pågældende profets forkyndelse inden for en nærmere angivet tidsramme (se fx overskriften til Esajasbogen, Es 1,1). Det drejer sig om de tre store profeter, Esajas, Jeremias og Ezekiel, og de tolv små (tolvprofetbogen) (”store” og ”små” skal her forstås kvantitativt). Litterært tilhører disse skrifter en anden genre end den narrative litteratur (Mosebøgerne og historieværkerne), idet de hovedsageligt er affattet i poesi, selv om de også kan

rumme prosaafsnit, nemlig fortællinger om de pågældende profeter. De kan bedst betegnes som en form for antologi af profetudsagn i forskellige situationer. Den profetiske forkyndelse, både domsforkyndelsen og frelsesforkyndelsen, er rettet til profetens eget folk, Israel og Juda, men ofte indeholder profetskrifterne en række fremmedorakler, rettet til Israels fjendtlige nabofolk: Babylon, Assyrien, Edom osv. (fx Es 13-23).

Kan man således spore en række fællestræk i de profetiske skrifter, har de i kraft af særlige temaer hver deres egen profil. Således er der i første del af *Esajasbogen* (kap. 1-39) tre temaer, der er fremtrædende: 1. Den såkaldte ”*resttanke*”, dvs. forestillingen om, at en rest eller et mindretal af folket (jf. 7,3) skal reddes fra dommen. Denne forestilling danner bro mellem de to modsætninger, som kommer til udtryk i bogen: på den ene side overbevisningen om, at dommen vil komme, og på den anden side forventningen om frelsen. 2. de såkaldte *messianske profetier*, der rummer forventningen om, at den kommende herlighedstid er knyttet til en fremtidig idealkonge (kap. 9 og 11). 3. *Zionteologien*, en forestilling om Zion, dvs. Jerusalem, der i kraft af at være Jahves by, hvor han har sin bolig, er under beskyttelse og derfor kan modstå angreb fra fjenderne (kap. 37).

Se også *Gads Bibelleksikon*, ’Profetisme, Profeter’, ’Profetlitteratur’.

Esajas’ Bog

Bogens opbygning

Proto-Esajas (Protojesaja) kap. 1-39

1-12 Dom og frelse for Juda og Jerusalem

- 1,1-2,5 Det syndige folk og Zions ophøjelse
- 2,6-22 Menneskets ydmygelse og Herrens ophøjelse
- 3,1-4,6 Dom over de mægtige og Herrens beskyttelse af Zion
- 5,1-7 Vingårdssangen
- 5,8-30 Veråb over de uansvarlige og forkyndelse af Herrens vrede
- 6,1-13 Esajas' kaldelse
- 7,1-9,6 Esajas' tidligste forkyndelse af dom og frelse
- 9,7-11,16 Herrens vrede og Israels rest
- 12,1-6 Israels lovsang

13-23 Folkeorakler

- 13,1-14,23 Mod Babylon
- 14,24-27 Mod Assyrien
- 14,28-32 Mod Filistæa

15,1-16,14	Mod Moab
17,1-14	Mod Damaskus og Efraim
18,1-20,6	Mod Nubien og Egypten
21,1-10	Mod Babylon
21,11-17	Mod Edom og araberne
22,1-25	Mod Jerusalem og dens ledere
23,1-18	Mod Fønikien
<u>24-27 Esajas-apokalypsen</u>	
24,1-23	Dom over verden og tomhedens by
25,1-26,21	Glæden over frelsen
27,1-13	Livjatans fald og folkets nye tilværelse
<u>28-35 Dom og frelse for Juda og Jerusalem</u>	
28,1-29	Veråb over Samarias og Jerusalems ledere
29,1-24	Veråb over Jerusalem og de undertryktes frelse
30,1-31,9	Veråb over dem, der søger anden hjælp end Gud
32,1-33,24	Forkyndelse af frelsetiden i Jerusalem
34,1-35,10	Hævn over Edom, frelse og hjemkomst for Israel
<u>36-39 Beretning om Sankeribs belejring af Jerusalem (= 2 Kong 18,13-20,19)</u>	
36,1-37,20	Sankeribs trussel
37,21-38	Dommen over Assyrien og Jerusalems frelse
38,1-22	Hizkijas sygdom og helbredelse
39,1-8	Forhandlinger med babylonerne
Deutero-Esajas (Deuterojesaja) kap. 40-55	
<u>40-48 Trøst og formaning til de bortførte</u>	
40,1-11	Glædesbud til Zion
40,12-31	Der er ingen som Gud
41,1-29	Guds redskab
42,1-9	Herrens tjener
42,10-17	En ny sang om Herrens frelse
42,18-43,28	Straf over folket og forkyndelse af den nye frelse
44,1-20	Israel tilhører den eneste sande Gud
44,21-28	Israel, Herrens løskøbte tjener
45,1-25	Kyros og Guds frelsesplan
46,1-47,15	Babylons fald
48,1-22	Opfordring til at drage ud af Babylon

<u>49-55 Zions håb</u>	
49,1-13	Herrens tjener
49,14-26	Folkets hjemkomst
50,1-3	Skilsmisse mellem Gud og Israel
50,4-11	Herrens tjener
51,1-52,12	Zions trøst og genrejsningen
52,13-53,12	Herrens lidende tjener og forsoningen
54,1-17	Jerusalems nye herlighed
55,1-13	Guds trofasthed
Trito-Esajas (Tritojesaja) kap. 56-66	
<u>56-66 Formaninger og forjættelser</u>	
56,1-8	Opmuntring til de udskudte
56,9-57,13	Dom over lederne og afgudsdyrkerne
57,14-21	Frelse efter straffen
58,1-14	Faste og sabbat
59,1-21	Bodsprædiken, syndsbekendelse og frelsetilsagn
60,1-22	Forjættelser til Zion
61,1-11	Forjættelse og takkesang
62,1-12	Forjættelser til Zion
63,1-6	Guds dom over folkene
63,7-65,25	Syndsbekendelse og bøn. Strafforkyndelse og frelsesforkyndelse
66,1-24	Jerusalems frelse

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Esajas, Esajas' Bog'.

Esajasbogen indeholder ifølge bogens overskrift profetudsagn af Esajas under Judas konger Uzzija, Jotam, Akaz og Hizkija (jf. 1,1), der efter den bibelske kronologi regerer i anden halvdel af 700-tallet. Dertil kommer, at andre afsnit inden for de første 39 kapitler (i forskningen ofte kaldet Protoesajas, "den første Esajas") omtaler begivenheder og forhold, der peger på denne periode som den tidsmæssige baggrund for den profetiske forkyndelse, der angives at hidrøre fra Esajas: assyrerne er den truende stormagt, der betragtes som Jahves strafferedskab mod folket, den syrisk-efraimitiske krig (734-32 f.Kr.) omtales i kap. 7-8 og assyrerkongen Sankeribs belejring af Jerusalem i 701 f.Kr. i kap. 36-39. Den geografisk og tidsmæssige horisont for profetudsagnene i denne del af Esajasbogen synes altså at være Juda og Jerusalem i sidste halvdel af 700-tallet, og centralt i denne forkyndelse er dommen over Juda og Jerusalem som følge af den syndige adfærd.

Anderledes forholder det sig i kap. 40-55 (Deuteroesajas, "den anden Esajas"), som rummer profetier fra slutningen af det babylonske *eksil* (i 500-tallet), og som

indvarsler Babylons fald, udfrielsen af eksilet, *hjemkomsten* til Jerusalem og byens og templets genrejsning. Her er det ikke – som i kap. 1-39 – den forestående dom eller straf, der forkyndes, men grundtonen er en ganske anden; den anslås allerede i begyndelsen af kap. 40 med ordene ”Trøst mit folk, trøst det! siger jeres Gud” (jf. 49,13; 51,3.12; 52,9). Eksilet, der tolkes som Guds dom, er nu ved at være slut, synden er sonet, og forventningen om den kommende herlighed kommer til orde: Babylons fald og løskøbelsen, dvs. udfrielsen fra det babylonske fangenskab, er forestående. Denne befrielse synes at være anskuet som en ny exodus og vandring gennem ørkenen mod landet (jf. 40,3-5), og det redskab, hvormed Jahve gennemfører udfrielsen, er perserkongen Kyros (44,28), som ligefrem kaldes Jahves salvede (messias) (45,1).

I denne del af Esajasbogen indgår en række digte om en skikkelse, der kaldes *Jahves tjener*. Han beskrives i det første af disse digte, 42,1-9, som den udvalgte, der besidder Guds ånd, som den, Gud gør til en pagt med folket, et lys for folkene, og den, der skal føre fanger ud af fængslet. I det næste digt, 49,1-13, beretter tjeneren selv om, hvordan Gud har udvalgt ham til at føre Israel hjem, og i den tredje tjener-sang, 50,4-11, prises han som den, Gud giver kraft, mens den sidste, 52,13-53,12, sangen om ”*Herrens lidende tjener*”, drejer sig om tjenerens lidelse og ophøjelse, idet lidelsen beskrives som et skyldoffer for verden. Tolkningen af disse digte er omstridt. Nogle fortolker tjener-skikkelsen individuelt (om profeten eller kongen), andre giver en kollektiv udlægning (om Israel eller landflygtighedsgenerationen). Der er heller ikke enighed om, hvorvidt Jahves tjener i Deuteroesajas skal ses som en historisk person eller en fremtidig skikkelse. Digtene spiller en rolle i udformningen af den nytestamentlige kristologi.

I forhold til Protoesajas, kap. 1-39, har Deuteroesajas, kap. 40-55, således sin egen profil, både hvad angår det geografiske og tidsmæssige udgangspunkt for den profetiske forkyndelse, og hvad angår forkyndelsens indhold, og det har fået mange forskere til at betragte Deuteroesajas som et selvstændigt, anonymt profetskrift, som siden gennem en redaktionel aktivitet er blevet kædet sammen med den forkyndelse, der tillægges profeten Esajas, hvis virke angives at ligge i 700-tallet. Også de sidste kapitler af Esajasbogen, kap. 56-66, anses af nogle forskere for oprindeligt at være et selvstændigt, anonymt profetskrift, der dermed benævnes Tritoesajas (”den tredje Esajas”), idet den nærmeste horisont – ligesom i Protoesajas – igen er Juda og Jerusalem, men – modsat Protoesajas – synes den tidsmæssige baggrund at være den eftereksilske epoke. Indholdsmæssigt rummer denne del af Esajasbogen både domsforkyndelse og frelsesforkyndelse.

Esajasbogen har spillet en stor rolle både i den jødiske og i den kristne tradition. I Det Nye Testamente er Esajasbogen det profetskrift, der er hyppigst citeret.

Salmernes Bog

Bogens opbygning

1. Bog: Salme 1-41

Doxologi (Sl 41,14): Lovet være Herren, Israels Gud, fra evighed og til evighed. Amen, amen.

2. Bog: Salme 42-72

Doxologi (Sl 72,18-19): Lovet være Gud Herren, Israels Gud, han som alene gør undere, og lovet være hans herlige navn i evighed! Hans herlighed skal fylde hele jorden. Amen, amen.

3. Bog: Salme 73-89

Doxologi (Sl 89,53): Lovet være Herren til evig tid! Amen, amen.

4. Bog: Salme 90-106

Doxologi (Sl 106,48): Lovet være Herren, Israels Gud fra evighed til evighed, og hele folket skal sige: Amen!

5. Bog: Salme 107-150

Doxologi (Sl 146-150)

Salmetyper

Bønssalmer (klagesalmer): fx 3; 6; 22

Takkesalmer: fx 107

Hymner (lovprisningssalmer): fx 8; 103; 104; 146-150

Kongesalmer: fx 2; 45; 72

Visdomssalmer: fx 1; 73

Liturgier: fx 15; 24

Zionsalmer: fx 46; 48

Mindre samlinger inden for Salmernes Bog:

Davidssalmer: 3-41 (første samling); 51-72 (anden samling)

Korasalmer: 42-49; 84-85; 87-88

Asafsalmer: 50; 73-83

Hallelujasalmer: 105-107; 111-118; 135-136; 146-150

Valfartssalmerne: 120-134

Se også *Gads Bibelleksikon*, ’Salmer, Salmernes Bog’.

I den hebraiske bibel er Salmernes Bog det første (og vigtigste) skrift i den tredje gruppe, *Skrifterne*, mens den i den danske oversættelse indgår i gruppen af poetiske bøger. Til denne gruppe hører også Jobs Bog (idet hovedparten er poesi), Ordsprogenes Bog, Prædikerens Bog og Højsangen. Desuden er store dele af den profetiske litteratur affattet som poesi, og i historieværkerne findes mindre poetiske passager indlejret i prosafortællingerne, fx Moses' sang, Deut 32, og Davids klage over Sauls og Jonatans død, 2 Sam 1,19-27.

Den hebraiske poesi har særlige kendetegn og stilmidler: en bestemt rytme, der fremkommer ved et særligt mønster i de betonedede stavelser, bogstavrim, dvs. gentagelse af bestemte lyde (fx Sl 1,1: på hebr. *ashre ha'ish ashær*), parallelismer, dvs. gentagelse af et udsagn i varieret form (fx Sl 6: Herre, straf mig ikke i din vrede, tugt mig ikke i din harme!), cirkelkonstruktion, dvs. enslydende begyndelse og slutning af en salme eller et afsnit inden for en salme (fx Sl 8: Herre, vor Herre! Hvor herligt er dit navn over hele jorden; Sl 104: Min sjæl, pris Herren!). Dertil kommer, at det poetiske sprog er kendetegnet ved, at det rummer en righoldighed af billeder: Gud er skildret som hyrden, der passer på sin hjord, som dommeren, der både straffer og frikender, som kongen, der udøver sin magt, som krigeren, der kæmper for sit folk mod fjenderne, eller som den urokkelige klippe og tilflugtsstedet, der yder beskyttelse. Også om mennesket og dets tilværelse tales der i billeder: menneskelivet er som græsset, der blomstrer og visner, det nødstedte menneske som en, der befinder sig i dybet, omgivet af mørke, truende vande, eller som en, der er lænket og holdes fangen, og befrielsen kan skildres som at blive trukket op af vandet eller blive ført ud i det åbne land.

Salmernes Bog, der er inddelt i fem dele, hver med en afsluttende doksologi (lovprisning), se ovenfor, indeholder i alt 150 digte af forskellig længde og med forskelligt indhold. I salmeforskningen har man foretaget en kategorisering af de gammeltestamentlige salmer på grundlag af deres form, indhold og formodede funktion. Således har man opstillet forskellige typer: bøns- eller klagesalmer, takkesalmer, hymner osv., jf. ovenfor.

Mange af salmerne er forsynet med en overskrift. Disse overskrifter er ikke del af selve digtene, men er antageligt kommet til, da digtene blev samlet og redigeret til et sammenhængende værk. Nogle af overskrifterne angiver det enkelte digts type (salme, bøn e.l.), andre indeholder bemærkninger, der antagelig har at gøre med, hvordan salmen skulle fremføres (fx Sl 4), og andre igen sætter de enkelte salmer i forbindelse med forskellige personer eller grupper af personer, som omtales andre steder i Det Gamle Testamente, først og fremmest David. Nogle gange angiver overskriften også en bestemt situation i Davids liv som baggrund for salmen (fx Sl 3). Ud fra overskrifterne er det muligt at udskille mindre af samlinger inden for Salmernes Bog, fx Davidssalmerne og Korasalmerne, jf. ovenfor. Hvad disse overskrifter oprindeligt har hentydet til, er ikke ganske klart, men sikkert er det dog,

at man senere (i hvert fald på nytestamentlig tid) var af den opfattelse, at Davids navn i overskrifterne angav, at David var forfatter til de gammeltestamentlige salmer.

Salmernes Bog er præget af en uhyre stor spændvidde. I de fleste af salmerne er der et anonymt "jeg" eller "vi", der henvender sig til Gud. I nogle af digtene er grundstemningen sorg, angst og fortvivelse; her er de fremherskende motiver *klage* og *bøn*. Den bedende klager over sine fjender, udmaler sin lidelse, trygler og bønfaller Gud om at gribe ind, og af og til er klagen og bønnen ledsaget af syndsbekendelse; andre gange er det protesten og anklagen, der kommer til udtryk.

I andre af salmerne er det taknemlighed, glæde og jubel, der er grundstemningen, og her er det *lovsang* og *tak*, der dominerer. I disse salmer prises Gud for de velgerninger, han udfører, for skabelsen og opretholdelsen af den skabte verden, ligesom de kan indeholde en tak for den befrielse fra lidelsen, som salmisten har erfaret, og de kan udtrykke salmistens tillid og håb til Gud som den, han kan søge tilflugt hos. Således bevæger de gammeltestamentlige salmer sig mellem to yderpunkter: klage og lovsang, sorg og glæde, fortvivelse og håb. Tilsammen afspejler de gammeltestamentlige salmer den grunderfaring, at mennesket befinder sig i spændingen mellem på den ene side det stabile og trygge, det der opretholder livet, og på den anden side det truende og farlige, det der ødelægger livet.

I den nyere salmeforskning interesserer man sig ikke blot for de enkelte digtes form, indhold og funktion, men også for Salmernes Bog som *litterært værk* og dermed for den redaktionelle aktivitet og de kompositoriske linier, der kan spores igennem Salmernes Bog. Således ses Sl 1 og 2 tilsammen som indledning til hele værket, og nogle mener at kunne se bevægelsen fra klage til lovsang aftegnet gennem værket: i bogens første dele er der en koncentration af bøns- eller klagesalmer, mens lovsangen dominerer bogens slutning i kraft af de sidste halleluja-salmer (Sl 146-150) – en lovsang, som foregribes gennem de doksologier, der afslutter de fire første dele. Andre hefter sig ved på den ene side kongesalmernes, på den anden side visdomssalmernes markante placering i Salmernes Bog og ser denne placering som udslag af et særligt redaktionelt og kompositorisk greb.

Visdomslitteratur: Jobs Bog, Ordsprogenes Bog, Prædikerens Bog, Højsangen

Jobs Bogs opbygning

1-2 Rammefortællingen

- 1,1-5 Præsentation af Job
1,6-2,10 Job sættes på prøve (sceneskift: i himlen, på jorden)
2,11-13 Jobs tre venner møder op

- 3 Jobs klage over sin skæbne

4-14 Første samtaleomgang

- 4-7 Elifaz' tale og Jobs svar
8-10 Bildads tale og Jobs svar
11-14 Sofars tale og Jobs svar

15-21 Anden samtaleomgang

- 15-17 Elifaz' tale og Jobs svar
18-19 Bildads tale og Jobs svar
20-21 Sofars tale og Jobs svar

22-27 Tredje samtaleomgang

- 22-24 Elifaz' tale og Jobs svar
25-27 Bildads tale og Jobs svar

- 28 Jobs tale om visdommen
29-31 Jobs klage over sin ulykke
32-37 Elihus tale

38,1-42,6 Guds taler

- 38,1-40,5 Guds første tale og Jobs svar
40,6-42,6 Guds anden tale og Jobs svar

42,7-17 Rammefortællingen

- 42,7-10 Guds dom over vennerne
42,11-17 Jobs genvundne lykke

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Job, Jobs Bog'.

Ordsprogenes Bogs opbygning

1. samling: 1-9

Formaning til at være vis og skildring af "Fru Visdom"

2.-7. samling: 10,1-31,9

Korte ordsprog og længere formaningstaler

2. samling: 10-22,16

3. samling: 22,17-24,22

4. samling: 24,23-34

5. samling: 25-29

6. samling: 30

7. samling: 31,1-9

Slutning: 31,10-31

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Ordsprogenes Bog', 'Ordsprog'.

Jobs Bog tilhører den gammeltestamentlige *visdomslitteratur*; det samme gælder Ordsprogenes Bog og Prædikerens Bog, som tillige med Højsangen begge tillægges Salomo, der i 1. Kongebog er skildret som den mand, hvis omfattende visdom er skænket af Gud (1 Kong 5,9-14).

Visdomstænkning og visdomslitteratur er ikke noget specifikt gammeltestamentligt fænomen, men findes også i Israels nabolande, særlig Egypten og Mesopotamien. Det, der er karakteristisk for denne litteratur, er, at den først og fremmest beskæftiger sig med, hvordan verden og menneskelivet er indrettet. Dens horisont er det almenmenneskelige, hverdagslivet og de sociale relationer, som mennesket indgår i; den beskæftiger sig med menneskets handlinger og de konsekvenser, disse handlinger har.

Udgangspunktet for visdomstænkningen er, at Gud i sin visdom har skabt verden, som derfor er præget af orden, regelmæssighed og *retfærdighed*. I visdomsteologien fremstilles Gud ikke som historiens gud, som det sker i Det Gamle Testaments historieværker (først og fremmest det nationale epos, Genesis-2. Kongebog), eller som den gud, der er nærværende i templet, som det er tilfældet i de præstelige dele af Exodus-Numeri. Således er begreber som udvælgelse, udfrielse, pagt og etnicitet, men også tempel, kult og præsteskab uden for visdomsteologiens horisont. Gud er her verdens skaber og den, der opretholder verden og sikrer orden og retfærdighed.

I Det Gamle Testamente antager visdomstænkningen forskellige former. For det første udmønter den sig i en række praktiske leveregler for den menneskelige adfærd i konkrete sociale situationer, ud fra den forudsætning, at mennesket i kraft af indsigt

kan og skal bringe sin handling i overensstemmelse med den guddommelige orden, der gennemsyrrer verden. Denne form for visdomstænkning kalder man den *positive visdom*, og den kommer til udtryk i *Ordsprogenes Bog*. Den repræsenterer et positivt, optimistisk livssyn, som er præget af en tillid til, at der er en lovmæssighed i tilværelsen: en sammenhæng mellem et menneskes adfærd og skæbne; gode, kloge og retfærdige handlinger fører til et godt liv (godt helbred, langt liv, anseelse, talrigt afkom, rigdom), mens onde, tåbelige og uretfærdige handlinger fører til et dårligt liv (sygdom og lidelse, ulykke osv.). En stor del af Ordsprogenes Bog er af praktisk art, idet den indeholder samlinger af ordsprog, der giver anvisninger og eksempler på, hvordan mennesket gennem sine retfærdige handlinger kan bringe sig i overensstemmelse med den guddommelige visdom, der er garant for orden og retfærdighed i verden. Men skriftet rummer også afsnit af mere teoretisk karakter i form af refleksioner over visdommens væsen.

Visdomstænkningen udmønter sig imidlertid også på anden vis i den gammeltestamentlige visdomslitteratur, nemlig i form af den *skeptiske visdom*. Den kommer til orde i Prædikerens Bog og Jobs Bog. *Prædikerens Bog* er præget af skepsis og manglende illusion over for muligheden af at se en sammenhæng i tilværelsen. Som motto står udsagnet: ”Endeløs tomhed, alt er tomhed” (Præd 1,2). Det er omsonst at forsøge på at gennemskue sammenhængen i tilværelsen; det må mennesket give afkald på og slå sig til tåls med, at det ikke kan nå til det. I stedet må det resignere og nyde livets goder, som kommer fra Gud. Prædikerens gør således op med menneskelige forsøg på at gennemskue Guds planer.

Også *Jobs Bog* er præget af den skeptiske visdom. Bogen er bygget op af en rammefortælling i prosa, der beretter om den fromme, gudfrygtige Job, der udsættes for umenneskelige lidelser, efter at Jahve og Satan har indgået en aftale. Men Job er udholdende, han fastholder sin gudsfrygt og affinder sig med lidelsen, og fortællingen ender med, at han hans skæbne vendes; han belønnes for sin fromhed og velsignes i rigt mål, og til sidst dør han gammel og mæt af dage. I denne prosafortælling, som findes i kap. 1-2 og 42,7-17, er inkorporeret dels Jobs klage over sin skæbne (kap. 3), dels en række dialoger, som er affattet i poesi, først mellem Job og hans venner, som er mødt op for at trøste ham (4-37), og derpå mellem Job og Jahve (38,1-42,6). Hovedtemaet for de heftige diskussioner mellem Job og vennerne er *retfærdighed og lidelse*. Vennerne gør gældende, at eftersom Job er udsat for lidelse, må han have syndet; Gud er retfærdig, og Job kan derfor ikke være uskyldig, men hans lidelse er straffen for hans syndighed. Det må Job indse, siger vennerne, og han må bekende sin synd. Over for det hævder Job sin uskyld, han insisterer på, at det er uretfærdigt, at han lider, og han anfægter dermed Guds retfærdighed. Til sidst åbenbarer Jahve sig for Job og taler til ham, idet han henviser til sit skaberværk, som er så stort, at det ikke er muligt for mennesket at gennemskue det og at se en sammenhæng i tilværelsen. Konfronteret med det må Job ydmyge sig og erkende, at han har talt om noget, han ikke har haft forstand på.

Jobs Bog kredser således om lidelse og Guds retfærdighed: Hvordan kan lidelsen i tilværelsen forenes med tanken om Guds retfærdighed? Ikke blot er forskellige holdninger til lidelsen repræsenteret: protest mod lidelsen, bøjen sig for lidelsen, afkald på forklaring på lidelsen, men også forskellige fortolkninger af lidelsen: lidelsen som prøvelse, lidelsen som straf, lidelsen som tilfældig og uretfærdig.

Se også *Gads Bibelleksikon*, ’Visdom’, ’Vidsomslitteratur’, ’Lidelse’ m.fl.

Daniels Bog

Bogens opbygning

Dan 1-6 Legender

1,1-21	Daniel og hans venner kommer til Babylon
2,1-49	Daniel tyder Nebukadnesars drøm om billedstøtten
3,1-30	De tre venner i ovnen med flammende ild
3,31-4,34	Daniel tyder Nebukadnesars drøm om træet
5,1-6,1	Daniel tyder skriften på væggen
6,2-29	Daniel i løvekulen

Dan 7-12 Syner

7,1-28	Synet om de fire dyr
8,1-27	Synet om vædderen og gedebukken
9,1-27	Daniels bøn for Jerusalem
10,1-12,13	Synet om verdensrigernes kampe og Israels frelse

Se også *Gads Bibelleksikon*, ’Daniel, Daniels Bog’, ’Apokalyptik’.

I den autoriserede danske oversættelse er Daniels Bog ligesom i Septuaginta og Vulgata anbragt som den fjerde af de såkaldt ”store” profeter (efter Esajas’ Bog, Jeremias’ Bog (med Klagesangene) og Ezekiels Bog), mens den i den hebraiske bibel er placeret i den tredje gruppe, Skrifterne. Septuagintas version af Daniels Bog afviger en del fra den hebraiske udgave; bl.a. indeholder den passager, som ikke findes i den hebraiske bibel, de såkaldte Tilføjelser til Daniels Bog, som i den autoriserede danske oversættelse (der er afhængig af Lutherbibelen) figurerer som del af De Apokryfe Bøger, der er anbragt mellem Det Gamle og Det Nye Testamente. I modsætning til de øvrige skrifter i den hebraiske bibel er en længere passage, nemlig kap. 2-7, affattet på aramaisk, et semitisk sprog nær beslægtet med hebraisk.

Den tidsmæssige baggrund for Daniels Bog anses for at være Makkabæeropstanden i 2. årh. f.Kr. – en periode præget af jødernes modstandskamp

under ledelse af Judas Makkabæer og hans sønner mod magthaverne i landet, de såkaldte seleukider (navnet på et syrisk herskerdynasti).

Handlingen i bogen er henlagt til eksiltiden i Babylon i 500-tallet. I første del af skriftet berettes om, hvordan Daniel og hans venner, der fremstilles som gudfrygtige og vise personer, kommer i babylonerkongens tjeneste, hvor Daniel får til opgave at tyde den fremmede konges drømme. Andre af legenderne i første del af Daniels Bog samler sig om temaet udfrielse, idet Daniel og hans venner på underfuld vis reddes fra livstruende situationer (ildovnen og løvekulen). Anden del af bogen domineres af en række visioner, hvor der optræder særlige fabeldyr, som symboliserer de forskellige verdensrig: det babylonske, det mediske, det persiske, det græske; derefter fremstilles forholdet mellem de to stridende parter, ptolemæerne og seleukiderne, med hovedvægten på seleukidekongen Antiokus IV's magtperiode, der kulminerer med hans profanering af templet i Jerusalem, da han opstiller et hedensk alter, indviet til Zeus ("Ødelæggelsens Vederstyggelighed", Dan 11,31). Bogen munder ud i en beskrivelse af tidernes ende, da Israel kommer frelst igennem trængselstiden, og de døde opstandelse ved dages ende.

Som det eneste skrift i Det Gamle Testamente hører Daniels Bog til *den apokalyptiske litteratur* (fra græsk *apokalypsis*, "åbenbaring"), en betegnelse for en række bibelske (Johannes' Åbenbaring) og pseudepigrafiske skrifter (fx 1 Enoksbog og 4. Ezrabog). De indeholder beretninger om de åbenbaringsoplevelser, som hovedpersonen får i kraft af en særlig indsigt, der er skænket ham fra Gud, og som er utilgængelig for almindelige mennesker. Han bliver herved i stand til at få indblik i en transcendent virkelighed, der har et rumligt aspekt: i mange apokalyptiser berettes der således om himmelrejser, hvor åbenbaringsmodtageren får en indsigt i, hvordan himlene er indrettet. Men apokalyptikken har også et tidsligt aspekt (det er det fremherskende i Daniels Bog): åbenbaringsmodtageren får gennem visioner en viden om de eskatologiske begivenheder (fra gr. *eskatos* "sidst"): de sidste tider og verdens undergang. Apokalyptikken kan ses som en reaktion på et misforhold mellem grundlæggende trosforestillinger og erfaringen af modgang og uretfærdighed i verden. De apokalyptiske forestillinger om den eskatologiske frelse for de retfærdige og den kommende herlighed overvinder den krise, som derved opstår, og styrker udholdenheden i trængselstider.

Det Gamle Testamente som autoritativ skriftsamling

Det er vanskeligt at sige præcist, hvornår den gammeltestamentlige skriftsamling med dens 39 skrifter får autoritativ status, men der er flere forhold, der tyder på, at man i årh. omkring Kristi fødsel har tillagt de gammeltestamentlige skrifter kanonisk (fra græsk *kanon*, rør, målestok, rettesnor) autoritet.

Henvielse til den gammeltestamentlige skriftsamling finder vi flere steder i litteratur fra årh. før og efter Kristi fødsel: I forordet til det apokryfe skrift Siraks Bog (fra 2. årh. f.Kr.) omtales "loven og profetierne og de øvrige skrifter"; et af

Dødehavsskrifterne, der benævnes *Udvalg af Lovens Gerninger* (antageligt også fra 2. årh. f.Kr.), findes dette udsagn: "... for at du skal granske i Moses' bog og i profeternes bøger og hos David (dvs. i Salmernes Bog)", jf. Lukasevangeliet 24,44: "Alt det må opfyldes, som står skrevet om mig i Moseloven, hos profeterne og i salmerne". Det er nærliggende at se disse udsagn som vidnesbyrd om den jødiske bibels tredeling i Loven, Profeterne og Skrifterne.

At de gammeltestamentlige skrifter blev betragtet som autoritative tekster viser sig tillige i den omstændighed, at både Dødehavsskrifterne og Det Nye Testamente rummer talrige citater fra og allusioner til de gammeltestamentlige skrifter, ofte indledt med formen: "som der står skrevet". Der henvises altså til Det Gamle Testamente som skriftlig autoritet. Ligeledes omtales det, at de gammeltestamentlige skrifter er noget, der granskes og studeres og udlægges; de skal gøres til genstand for udforskning og udlægning, netop fordi de har autoritativ gyldighed.

At de gammeltestamentlige tekster havde en særlig status, vidner endelig den omstændighed om, at de på et tidligt tidspunkt oversættes: af oldtidsoversættelserne skal først og fremmest nævnes den ældste, den græske oversættelse *Septuaginta* (de sidste årh. f.Kr.), men der blev også foretaget oversættelser til aramaisk, syrisk og latin (*Vulgata* fra 4. årh.e.Kr.), og i løbet af middelalderen blev dele af bibelen oversat til forskellige europæiske sprog. Det skal bemærkes, at disse oversættelser blev foretaget med *Vulgata* som grundlag, ikke de hebraiske og græske tekster. Det store gennembrud i bibeloversættelsernes historie fandt sted under reformationen. *Luthers tyske oversættelse* af hele bibelen fra de hebraiske og græske tekster udkom i 1534, og i kølvandet på reformationens udbredelse fulgte bibeloversættelser på forskellige europæiske sprog.

Den første danske helbibel kom i 1550, *Christian den Tredies Bibel*. Den havde Luthers tyske oversættelse som sit grundlag, og den udkom sidenhen i to reviderede udgaver, *Frederik den Andens Bibel* fra 1589 og *Christian den Fjerdes Bibel* fra 1633. Disse tre bibler går under navnet de danske Lutherbibler.

I 1607 udkom den første danske bibeloversættelse foretaget på grundlag af de hebraiske og græske tekster. Den benævnes gerne *Resens bibel* efter sin ophavsmand, biskop Resen. Nogle årtier senere udkom den i revideret skikkelse, den såkaldte *resen-svaningske bibel* (efter biskop Hans Svane, som foretog revisionen), og det blev den, der i forskellige reviderede udgaver i de følgende århundreder var den officielle danske bibel. Først i det 20. årh. blev den afløst af nyoversættelser: *1931-oversættelsen* (Det Gamle Testamente), *1948-oversættelsen* (Det Nye Testamente) og *1992-oversættelsen* (hele bibelen, i 1998 inkl. en nyoversættelse af Apokryferne).

Se også *Gads Bibelleksikon*, 'Kanon', 'Bibeloversættelser', 'Septuaginta', m.fl.